

ΕΠΤΑ ΗΜΕΡΕΣ

21 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 2001

Ο ΚΑΡΛΟΜΑΤΤΕΟΣ και η ιδέα της Ευρώπης

Ο ΚΑΡΛΟΜΑΓΝΟΣ ΚΑΙ Η ΙΔΕΑ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

1.200 χρόνια από τη στέψη
του Καρόλου σε αυτοκράτορα

Του Ευάγγελου Χρυσού

Το κράτος του Καρλομάγνου

Του Ζαχαρία Ν. Τσιριπανλή

Καρλομάγνος και Βυζάντιο

Του Ευάγγελου Χρυσού

Θρησκευτικές αντιπαραθέσεις
Ανατολής και Δύσης

Του Αλέξανδρου Αλεξάκη

Καρολίγγεια εποχή
και ελληνικά γράμματα

Του Δημήτρη Ζ. Νικίτα

Η τέχνη στην εποχή
του Καρλομάγνου

Του Γιώργου Γαλάβαρη

Καρλομάγνος:
ιστορία και θρύλος

Του Ν. Ε. Καραπιδάκη

Εξώφυλλο

«Καρλομάγνος» του Αλμπρεχτ Ντίρερ (1512). Ο Ντίρερ δεν ήταν ο πρώτος που απέδωσε τον Καρλομάγνο με γενειάδα, συνετέλεσε όμως στη διάδοση αυτής της εικόνας (Νυρεμβέργη, Γερμανικό Εθνικό Μουσείο).

Υπεύθυνη «Επτά Ημερών»

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΡΑΪΟΥ

1.200 χρόνια του Καρόλου

Του **ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΧΡΥΣΟΥ**

Καθηγήτη Βυζαντινής Ιστορίας
στο Πανεπιστήμιο Κύπρου, Διευθυντή
Ινστιτούτου Βυζαντινών Ερευνών/ΕΙΕ

Η ΕΠΕΤΕΙΟΣ των 1.200 χρόνων από την αναγόρευση και στέψη του Καρόλου, βασιλέα των Φράγκων, σε αυτοκράτορα τα Χριστούγεννα του 800 στη Ρώμη από τον πάπα Λέοντα Γ' εορτάσθηκε σε όλη την Ευρώπη. Μεγάλες εκθέσεις έργων τέχνης και αναμνηστικών τεκμηρίων της εποχής οργανώθηκαν σε μεγάλες και μικρές πόλεις και μουσεία. Το Ααχεν, το Πάντερμπορν, η Ρώμη, ακόμη

και το Σπλιτ στις δαλματικές ακτές ανακηρύχθηκαν σε κέντρα εορτών και συνεδρίων με χορηγία της Ευρωπαϊκής Ένωσης και άλλων πολλών δημόσιων και ιδιωτικών φορέων και εκδόθηκαν πολλά βιβλία επιστημονικού ή εκλαϊκευτικού περιεχομένου. Εξάλλου η πρόσφατη απόφαση για τη δημιουργία ενός Μουσείου της Ιστορίας της Ευρώπης στις Βρυξέλλες με ιστορική αφετηρία το 800 ή το 812, παρόλο ότι τελικά αυτό θα λάβει το χαρακτήρα περιορισμένου ιδιωτικού και όχι επίσημου ιδρύματος, δείχνει ότι στην ιστορική αυτοσυνειδησία των Ευρω-

παίων ο Κάρολος ο Μέγας αναγνωρίζεται ως αρχηγός της πολιτικής ιστορίας και της πολιτισμικής ταυτότητας της Ευρώπης. Τούτο είναι ευεξήγητο. Το κράτος του Καρόλου ήταν σχετικά βραχύβιο, η ιδέα της αυτοκρατορίας

Επιμέλεια αφιερώματος:

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΑΜΑΣΚΟΣ

◀ *Ο Καρλομάγνος, βασιλεύς των Φράγκων από το 768 έως το 814, στέφθηκε αυτοκράτορας από τον πάπα Λέοντα Γ' κατά τη Θεία Λειτουργία των Χριστουγέννων το 800 στον Άγιο Πέτρο της Ρώμης. Στη φωτογραφία, παράσταση με τη στέψη του, από γαλλικό βιβλίο τον 15ον αι.*

από τη στέψη σε αυτοκράτορα

όμως επιβίωσε με διαλείμματα ως τους νεότερους χρόνους και σφράγισε ως πολιτειακός θεσμός και ως πολιτική ιδέα την ιστορία της Ευρώπης. Εξάλλου η καρολίγγεια αναγέννηση στην τέχνη και τα γράμματα προοικονόμησε τον δυτικό μεσαίωνα με την πνευματική και πολιτιστική παράδοση συνέχειας της κλασικής αρχαιότητας, λειτούργησε ως γνώμονας παιδείας και καλλιτεχνικής δημιουργίας.

Οι πατέρες του σύγχρονου οράματος της Ευρωπαϊκής Ένωσης είχαν συνείδηση της παράδοσης αυτής και επηρεάστηκαν βαθιά από αυτήν. Δεν είναι τυχαίο ότι ο χάρτης των πρώτων χωρών-μελών της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας, που υπέγραψαν τη Συνθήκη της Ρώμης, σχεδόν ταυτίζεται με τον χάρτη της επικράτειας του βασιλείου του Καρόλου στο απόγειο της ισχύος του, ούτε ότι πρωτεύου-

σα της νέας Ευρώπης ορίστηκαν οι Βρυξέλλες, η μεγαλούπολη που γειτονεύει περισσότερο στην πρωτεύουσα του Καρόλου, τη Δεύτερη Ρώμη, δηλαδή το Ααχεν. Ζούμε επομένως στις μέρες μας την έως τώρα τελευταία φάση ενός πολιτικού προβληματισμού για τη διαμόρφωση μιας ενιαίας Ευρώπης, που στη συνείδηση των περισσότερων Ευρωπαίων ανάγεται ιστορικά στον Κάρολο. Βέβαια τη συνείδηση αυτή την οφείλουν οι Ευρωπαίοι στην ανάλογη ιστορική αγωγή που έλαβαν στα σχολεία τους και η αγωγή αυτή στηρίζεται όχι τόσο στα πραγματικά επιτεύγματα του Καρόλου της ιστορίας, του πραγματικού Καρόλου όσο εντυπωσιακές κι αν ήταν οι επιτυχίες του στον στρατιωτικό και πολιτικό τομέα, όσο στον Κάρολο του μύθου, που για πολιτικούς λόγους δημιουργήθηκε και καλλιεργήθηκε αργότερα γύρω από

το ιστορικό πρόσωπο, ένα μύθο που ενέπνευσε πολλούς ποιητές και καλλιτέχνες. Κυρίως όμως ενέπνευσε πολλούς πολιτικούς ηγέτες και προσφέρθηκε ως πρότυπο και άλλοθι, που νομιμοποίησε δυναμικές και επεκτατικές πολιτικές αυτών που στο όραμα του Καρλομάγνου αναπτύσσονταν σε βάρος της ανεξαρτησίας και της διαφορετικότητας των ευρωπαϊκών χωρών.

Για τους Έλληνες που αποφάσισαν ότι πολιτικά «ανήκουν στη Δύση», η γνώση της ιστορικής ρίζας της Ένωσης και της ιστορικής ταυτότητας των εταίρων τους στη μεγάλη οικογένεια, στην οποία εναπέθεσαν το μέλλον τους και τους οραματισμούς τους, είναι επιβεβλημένη. Επομένως η επετειακή αναφορά στον Κάρολο όχι μόνον ενημερώνει, αλλά και υπηρετεί την εθνική ιστορική εγρήγορση. ❧

Το κράτος του

Του ΖΑΧΑΡΙΑ Ν. ΤΣΙΡΠΑΝΛΉ

Καθηγητή Φιλοσοφικής Σχολής
Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

ΤΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟ των Φράγκων, μιας από τις πιο δυναμικές γερμανικές φυλές του ευρωπαϊκού Μεσαίωνα, γνώρισε, μετά το 700, εντυπωσιακή ανάπτυξη στον πολιτικό, στρατιωτικό, διπλωματι-

κό και πολιτιστικό τομέα. Η διαπίστωση αυτή στηρίζεται στα θετικά αποτελέσματα των οργανωτικών ικανοτήτων της αριστοκρατικής οικογένειας των λεγομένων Καρολιδών.

Αρκετά γνωστός, μνημονεύομενος και στα ελληνικά σχολικά εγχειρίδια, είναι ο Κάρολος, ο επονομαζόμενος Μαρτέλος (689–741). Όπως οι πρόγονοί του, έτσι και αυτός ανέλαβε να διαχειρισθεί την εξουσία του φραγκικού βασιλείου από το

υψηλότερο αξίωμα της εποχής, δηλαδή του major domus, του επιτελάρχου του βασιλικού οίκου ή του αυλάρχη, όπως συμβατικά θα μπορούσε να αποδοθεί σήμερα ένας τέτοιος τίτλος.

Αλλά ποιο χώρο εκάλυπταν οι Φράγκοι μέσα στο χάρτη της Ευρώπης και πώς τον διπύρναν ο Μαρτέλος, ο γιος του Πιπίνου ο Βραχύς (715–768) και ο εγγονός του ο Κάρολος ο Μέγας (742–814) ή Καρλομάγνος που ιδιαίτερα θα μας

◀ Ο Καρλομάγνος βασιλεύει από το 768 ως το 814. Το κράτος των Φράγκων άγγιξε τα απόλυτα όριά του λίγο μετά τη στέψη του, ως αυτοκράτορα το έτος 800, όταν δημιουργήθηκε μια παραμεθόριος επαρχία εκτεινόμενη πέρα από τα Πυρηναία. Σημαντικές ήταν οι επεκτάσεις όταν ο Καρλομάγνος κατέλαβε, το 774, το βασίλειο της Λομβαρδίας στην Ιταλία και όταν κατέκτησε και προσηλύτισε τους Σάξονες ύστερα από μακρά αντίστασή τους. Στο χάρτη διακρίνουμε το βασίλειο των Φράγκων μέχρι το 714 (σκούρο πράσινο) και τις περιοχές που προσοικήθηκαν σταδιακά μέχρι το 814 (ανοιχτό πράσινο). Στις τελευταίες αναγράφεται το έτος προσοικήσής τους, γεγονός που επιτρέπει να διακρίνουμε τις επεκτάσεις του βασιλείου επί Καρλομάγνου.

Καρλομάγνου

απασχολήσει εδώ. Αρχικά ξεκίνησαν από τις εκβολές του Ρήνου στη Βόρεια Θάλασσα, διακρινόμενοι σε «παραθαλάσσιους» (Salii) και «παρόχθιους» (Ripuarii) Φράγκους. Από τον 5ο αι. και έπειτα απλώθηκαν βαθμιαία νοτιότερα και δυτικά, στις κοιλάδες ανάμεσα στους ποταμούς Ρήνο, Μόζα και Μοζέλα, ειδικότερα στις περιοχές που έφεραν το όνομα Αυστρασία και Νευστρία, στα εδάφη της πρώην βόρειας ρωμαϊκής Γα-

λατίας. Προώθησαν ακόμη τα σύνορα του βασιλείου τους εις βάρος των Βουργουνδίων (της σημερινής Βουργουνδίας) και των Βοισιγόθων (στις περιοχές περίπου του Λαγκεντόκ, της Προβηγκίας και μέρους της νότιας Ακουιτανίας).

Την εδαφική αυτή κληρονομιά παρέλαβε το 719 ο Κάρολος Μαρτέλος. Ως το έτος του θανάτου του, το 741, κατάφερε να αποκαταστήσει τη διασπασμένη ενότητα της Μεροβίγγιας δυναστείας, της

πρώτης βασιλικής δυναστείας των Φράγκων, και να προσδώσει κύρος και γόντρο στην κεντρική εξουσία. Φρόντισε να ελέγχει με αυστηρότητα τον κρατικό μηχανισμό, διορίζοντας σε θέσεις-κλειδιά, σε όλο το Regnum Francorum, μέλη της αυστρασιανής αριστοκρατίας, που είχαν γλώσσα και παραδόσεις φραγκικές. Κατέκτησε εξάλλου τη χώρα των Φρισόνων, μια περιοχή όπου εκβάλλουν οι ποταμοί Εσκό, Μόζα και Ρήνος στη Βόρεια

◀ Οι αντίπαλοι του Λέοντα Γ' επιχειρούν να τον τυφλώσουν (799). Ο Πάπας θα διαφύγει, θα αναζητήσει καταφύγιο στον Καρλομάγνο, τον οποίο ένα χρόνο αργότερα θα στέψει αυτοκράτορα στον Άγιο Πέτρο της Ρώμης. Μικρογραφίες από εικονογραφημένο χειρόγραφο του «Σαξονικού Παγκόσμιου Χρονικού», πριν από το 1290 (Βρέμη, Πανεπιστημιακή Βιβλιοθήκη).

Θάλασσα. Η σημαντικότερη όμως επιτυχία του υπήρξε η νικηφόρα απόκρουση στο Πουατιέ, το 732, μιας επικίνδυνης διείσδυσης των Μουσουλμάνων της Ισπανίας. Η νίκη αυτή εξασφάλισε στον Μαρτέλο το φωτισμένο του σωτήρα της Ευρώπης από το Ισλάμ. Να υπενθυμίσω ότι λίγα χρόνια πριν, το 718, ο Λέων Γ' ο Ισαυρός είχε απωθήσει επίσης τους Άραβες που πολιορκούσαν την Κωνσταντινούπολη. Οι εν λόγω δύο χρονολογίες θεωρούνται ως σημαντικές τομές στη ροή του ιστορικού γίγνεσθαι, για την αποτροπή του ισλαμικού κινδύνου, τόσο στη δυτική όσο και στην ανατολική Ευρώπη.

Και κάτι άλλο σημαντικό αποδίδεται στις επιτυχημένες πράξεις του Μαρτέλου, με μακροχρόνιες συνέπειες στη διαμόρφωση της πολιτικής του γιου και του εγγονού του. Πρόκειται για την αμέριστη κρατική βοήθεια και συμπαράσταση προς τη διάδοση του χριστιανισμού ανάμεσα στους ειδωλατρικούς λαούς του βασιλείου. Έτσι στηρίχτηκε η ιεραποστολική δραστηριότητα των χριστιανών μισιοναρίων στη Φρισία, στη Φραγγονία και στη Θουριγγία. Παταπρούμε από τώρα μια κοινή πορεία

και ταύτιση επιλογών και σκοπιμοτήτων Κράτους και Εκκλησίας. Στα αμέσως επόμενα χρόνια η συνεργασία μεταξύ των δύο αυτών πρωταρχικών μορφών της εξουσίας θα δώσει καρπούς εύχymous.

Πιπίνος ο Βραχύς

Ο Πιπίνος ο Βραχύς, διάδοχος του πατέρα του στο αξίωμα του μαζορ

domus, ακολούθησε τις ίδιες πολιτικές που κληρονόμησε: σταθεροποίησε τα αποτελέσματα των κατακτήσεων, προχώρησε σε άλλες και κυρίως συνδέθηκε στενά με τους ανθρώπους της Εκκλησίας της Ρώμης και τους ιεραποστόλους. Η σχέση ακριβώς αυτή έπαιξε θεμελιώδη, ρυθμιστικό, ρόλο στο πολιτικό πραξικόπημα στο οποίο προχώρησε το 751 ο Πιπίνος, οπότε ο τελευταίος μεροβιγγιος βασιλιάς ανα-

γκάστηκε να παραιτηθεί, αφήνοντας ελεύθερο τον θρόνο στον μαζορ domus. Η μη νόμιμη ενέργεια του Πιπίνου να ανακηρυχθεί βασιλιάς των Φράγκων επικυρώθηκε με τις ευλογίες της Εκκλησίας. Εκπρόσωπός της μάλιστα «έχρισε» με καθγιασμένο λάδι τον πραξικοπηματία. Έτσι νομιμοποιήθηκε ο νέος βασιλιάς. Την ίδια στιγμή εισήχθη ένα καινούργιο στοιχείο στο πρωτόκολλο για την άνοδο στον

◀ Χτένα από ελεφαντόδοντο με παράσταση Σταύρωσης. Εξαιρετικό δείγμα μικροτεχνίας των χρόνων του Καρλομάγνου (Κολωνία, Μουσείο Schnuetgen).

Στα 781, για πρώτη φορά συστήνεται το Regnum Italicum πάνω στα προαναφερθέντα εδάφη, με βασιλιά τον Πιπίνο, έναν από τους (νόμιμους) γιους του Καρλομάγνου.

Το μέτωπο των Αράβων

Το μέτωπο των Αράβων της Ισπανίας υπήρξε δυσκολότερο. Οι στρατιωτικές επιχειρήσεις κράτησαν πολλά χρόνια, από το 778 ως το 810, με κάποια διαλείμματα. Ο Καρλομάγνος γνώρισε όχι μόνο επιτυχίες, αλλά και σοβαρές ήττες. Μία από τις τελευταίες είναι εκείνη του Αυγούστου του 778, όταν η οπισθοφυλακή του φραγκικού στρατού σφαγιάστηκε στα στενά περάσματα των Πυρηναίων (στη θέση Roncisvalle) από τις ανυπότακτες ορεινές φυλές των Βάσκων.

Το γεγονός, χάρη στον γενναίο ιππότη Ρολάνδο και τον ηρωικό θάνατό του στο πεδίο της μάχης, περιβλήθηκε κατά τους επόμενους αιώνες με την ομίχλη του θρύλου και της ιστορικής ανακρίβειας. Μεταπλάστηκε ακόμη σε επικό τραγούδι, όπως και τα άλλα κατορθώματα των Παλαδίνι, των ιπποτών του βασιλικού παλατιού, τα οποία θα συγκροτήσουν τα «chansons de geste», θεωρούμενα από τα πρώτα μνημεία της μεσαιωνικής γαλλικής λογοτεχνίας. Το 801, μόλις, μπόρεσε ο Καρλομάγνος να καταλάβει τη Βαρκελώνη και να διευρύνει συστηματικά τις κατακτήσεις του στα ιβηρικά εδάφη. Το 810, τέλος, έκλεισε συμφωνία ειρήνης με τον εμίρη της Κόρδοβας, εξασφαλίζοντας την αναγνώριση της φραγκικής εξουσίας στις περιοχές βόρεια του ποταμού Εβρου (ή Ιβηρα). Έτσι σχηματίστηκε η λεγόμενη Gothalandia, η σημερινή Catalunya (Καταλανία), με πρωτεύουσα τη Βαρκελώνη. Οι Φράγκοι, κατά τη συνήθειά τους, θα οργανώσουν στρατιωτικά τη συνοριακή αυτή ζώνη, αποκαλώντας την «marca» ή «marchia Hispanica».

Η πορεία από το βασίλειο στην αυτοκρατορία

Προς Ανατολές

Στο ανατολικό μέτωπο οι δυσκολίες είναι ασύγκριτα πολλαπλάσιες, οι αντιπαλοί σκληροί και ανελέητοι. Οι Σάξονες, βορειοανατολικά, στο κέντρο οι

σλαβικές φυλές (Σόρβοι ή Βένδαι, Μοραβοί, Βοημοί, Τσέχοι), νοτιότερα, στον κάτω Δούναβη, οι Αβάροι, μογγολικής καταγωγής, είναι όλοι ειδωλολάτρες, αμετακίνητοι στην ανεξαρτησία και στις δοξασίες τους.

Οι εκθροπραξίες με τους Σάξονες, γερμανικής φυλής, θα διαρκέσουν πάνω από 30 χρόνια, από το 772 ως το 804. Διακρίνονται από φονικές παλινδρομήσεις, αθέτηση συμφωνιών, υποχρεωτικούς –βάρβαρους– εκχριστιανισμούς (εφαρμόζεται το φοβερό δίλημμα: «ή γίνεσαι χριστιανός ή σε σκοτώνω»), από επαναλαμβανόμενες επαναστάσεις, ομαδικές σφαγές, σκληρότητα αντίποινα εκ μέρους του Καρλομάγνου. Χαρακτηριστικό το παράδειγμα της εν ψυχρώ σφαγής 4.000 ομήρων Σαξόνων. Και τούτο, γιατί το 782 επαναστάτες Σάξονες εξολόθρεψαν μια φραγκική φάλαγγα που επέστρεφε από εκστρατεία κατά των Σλάβων.

Μνημείο αναληψίας και ψυχικού καταναγκασμού αποτελεί το κείμενο των αποφάσεων, γνωστό ως Capitulare de partibus Saxonie, με το οποίο ο Καρλομάγνος διέταζε τον βίαιο (επί ποινή θανάτου) εκχριστιανισμό των Σαξόνων. Πρόκειται για διατάγματα που επέσυραν την κατάκριση ανθρώπων του περιβάλλοντος του ίδιου του βασιλιά, όπως του γνωστού συμβούλου του Αλκουίνου. Αλλωστε, οι αναγκαστικές βαπτίσεις χριστιανών δεν έφεραν και την ποθητή ενσωμάτωση της Σαξονίας στο φραγκικό βασίλειο.

Ο Καρλομάγνος χρησιμοποίησε ακόμη τη μέθοδο της καμένης γης, της μαζικής μετακίνησης σαξονικών πληθυσμών και της «εμφύτευσης» φράγκων εποίκων στη Σαξονία. Παράλληλα, ακολούθησε το δρόμο της συνεννόησης και της καταπόνησης: πύκνωσε την επικοινωνία και τις συνομιλίες του με τους σπουδαιότερους εκπροσώπους της σαξονικής αριστοκρατίας. Η διαλλακτική συμπεριφορά του αποτυπώθηκε σε μια νέα εκδοχή του Capitulare Saxonicum το 797, κατά τη μεγάλη συνέλευση στο Ακίσγραβνο (σημ. Aachen), την πρωτεύουσα των Φράγκων.

Με τη διπλή αυτή πολιτική, της διαλλακτικότητας και της σκληρότητας, που θυμίζει το γνωστό –εφαρμοζόμενο και ως τις μέρες μας– σύστημα del bastone e della carota», ο Καρλομάγνος πέτυχε στις αρχές του 9ου αι. να εντάξει τη Σαξονία στο κράτος του, επεκτείνοντας τα σύνορα ως τον Ελβα ποταμό.

Προς τους σλαβικούς λαούς, ανατολικά της Σαξονίας, ο Φράγκος βασιλιάς δεν είχε αξιόλογες επιτυχίες. Κατάφερε μόνο να δημιουργήσει στα εδάφη τους μια σφαίρα άμεσης επιρροής, κω-

θρόνο, ένα είδος τυπικής διαδικασίας παρμένης από την Παλαιά Διαθήκη. Αναφέρομαι στο «χρίσμα» του υποψήφιου βασιλιά από έναν επίσκοπο αρχικά, έπειτα, από τον Πάπα της Ρώμης. Η τυπική τελετή θα μετεξελιχθεί από τον 9ο αι. και εξής σε ουσιαστικό όργανο επιβολής της παπικής βούλησης εις βάρος συχνά των συμφερόντων του μετέπειτα Γερμανού αυτοκράτορα. Πάντως στα 751 η διαδικασία είναι απλή και λειτουργεί υπέρ της αποκατάστασης του Πιπίνου. Ο τελευταίος θα φροντίσει να ανταμείψει τον Πάπα με έναν τεράστιο οβολό. Θα αποτρέψει δηλαδή τους επικίνδυνους Λομβαρδούς να καταλάβουν το Ρωμαϊκό (βυζαντινό) δουκάτο· θα αναγνωρίσει την κυριότητα του Πάπα πάνω στα εδάφη του εν λόγω δουκάτου (στο αρχαίο Λάτιο, τη νότια Τοσκάνη, την παράλια ζώνη από την Gaeta ως τη Civita Vecchia) και θα κατοχυρώσει ουσιαστικά την ύπαρξη του πρώτου παπικού κράτους, γνωστού ως «Patrimonium Santi Petri» (κληρονομία του Αγ. Πέτρου).

Ο Καρλομάγνος

Δημιούργημα ενός τέτοιου παρελθόντος, ο νέος διάδοχος θα παραλάβει το 768 την εξουσία. Επί 46 έτη, σπάνια χρονική διάρκεια διακυβέρνησης ενός μονάρχη, ο Καρλομάγνος, χάρη στη θαυμαστή οργανωτική υποδομή που κληρονόμησε και χάρη στις προσωπικές αρετές του, θα στήσει το μεγαλύτερο κρατικό μόρφωμα στην κεντρική

Ευρώπη, μετά τη διάλυση (τέλη του 5ου αι.) του δυτικού τμήματος της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας.

Τρεις θα μπορούσαν να θεωρηθούν οι άξονες της επεκτατικής προσπάθειας του Φράγκου βασιλιά. Ο ένας κατευθυνόταν προς νότο, προς την ιταλική χερσόνησο· ο δεύτερος, προς τη μουσουλμανική Ισπανία, και ο τρίτος, ο πιο τραχύς ίσως, προς Ανατολές, στις χώρες των Σαξόνων, των Σλάβων και των Αβάρων. Και στα τρία μέτωπα θα έχει επιτυχίες, είτε ολοκληρωτικές είτε μερικής εμβέλειας.

Χρονολογικά έρχονται πρώτα τα γεγονότα της Ιταλίας. Εδώ, στον Βορρά, από το 568 και έπειτα, οι νέοι εισβολείς, οι Λομβαρδοί, θα ιδρύσουν, με πρωτεύουσα την Παβία, το βασίλειό τους· προς το κέντρο θα διαμορφωθεί το δουκάτο του Spoleto και πιο νότια το δουκάτο του Benevento. Στα 774 ο Καρλομάγνος θα εκπορθήσει την Παβία και στον καθεδρικό ναό της θα ανακηρυχθεί βασιλιάς των Λομβαρδών (rex Langobardorum). Θα προσαρτήσει το δουκάτο του Spoleto και θα μεταβάλει σε φραγκικό προτεκτοράτο το δουκάτο του Benevento. Θα σεβαστεί, βέβαια, το κράτος του Πάπα, στον οποίο θα υποσχεθεί και τα εδάφη του πρώην βυζαντινού εξαρχάτου της Ραβέννας. Θα ασκήσει όμως και σ' αυτό έντονη «πατρική» εποπτεία.

◀ Ο Πάπας Λέων Γ' και ο Καρλομάγνος, Ακουαρέλα τον 17ο αι. (Βαϊκανό, Αποστολική Βιβλιοθήκη).

▲ Διηγήριο του Καρλομάγνου μετά την αναγόρευσή του σε αυτοκράτορα το 800. Στον εμπροσθότυπο διαβάζουμε: **KAROLUS IMP(ERATOR) AVG(USTUS)**. Βερολίνο, Νομισματική Συλλογή.

ρίς σταθερά όμως και μακροχρόνια αποτελέσματα.

Περισσότερο ευτυχής πάντως υπήρξε στην εκστρατεία του κατά των Αβάρων. Μεταξύ των ετών 791 και 796 ο Καρλομάγνος μαζί με το γιο του Πιπίνο κατπύθυνε τις πολεμικές επιχειρήσεις στο βασίλειο των σκληροτράχηλων εκείνων πολεμιστών. Το 795 εκπόρθησε την πρωτεύουσά τους, το Ring, κοντά στο Δούναβη (βορειότερα από το σημερινό Βελιγράδι), που ήταν στην ουσία ένας τεράστιος οχυρωμένος καταυλισμός. Τότε πέρασε στα χέρια των Φράγκων ο μυθώδης θησαυρός που οι ηγέτες (οι χαγάνοι) των Αβάρων είχαν επί χρόνια συγκεντρώσει εκεί από τις λειές, τα λύτρα ή τους φόρους που εισέπρατταν από τους γειτονικούς λαούς. Πράγματι, σημαντικό μέρος του θησαυρού προερχόταν από τις καταβαλλόμενες εισφορές των Βυζαντινών: 100.000 χρυσά νομίσματα(!) ετησίως, επί 100 περίπου χρόνια. Οπως αναφέρει ο Εγινάρδος, ο αυλικός ιστορικός της ζωής του Καρλομάγνου, όλο το χρυσάφι των Αβάρων φορτώθηκε σε 15 κάρα. Καθένα το έσερναν τέσσερα βόδια, με προορισμό το Ακίσγρανο. Στα 799 κάποια επαναστατική κίνηση διαλύθηκε σύντομα. Το 805 ο ίδιος ο χαγάνος δέχτηκε να βαπτισθεί χριστιανός και ορκίστηκε πίστη στον Φράγκο ηγεμόνα. Εκτοτε οι Αβανοί ως λαός δεν θα επανεμφανισθούν στο προσκήνιο της ιστορίας. Η περιοχή τους, η Παννονία, κατά τη μαρτυρία του Εγινάρδου, έμεινε ακατοίκητη· ο χώρος, στον οποίο υψωνόταν άλλοτε το παλάτι το χαγάνου, ήταν εντελώς έρημος· δεν είχε απομείνει ίχνος ανθρώπινης ζωής.

Γεωγραφική αποτίμηση

Συνοψίζοντας τις συνέπειες από τις εδαφικές προσαρτήσεις ή τον σχηματισμό φραγκικών προτεκτοράτων, μπορούμε να αναλογισθούμε ότι το κράτος του Καρλομάγνου –σε κάπως απλουστευμένο πλαίσιο– είχε αναπτύ-

χθει από τον Εβρο ποταμό (στη βορειοανατολική γωνία της Ισπανίας) ως τον Ελβα ποταμό, και από τη Βόρεια Θάλασσα ως τον Τίβερη της Ρώμης ή το Benevento της νότιας Ιταλίας. Πρόκειται δηλαδή για τον κεντρικό κορμό της ευρωπαϊκής ηπείρου.

Στον σημερινό χάρτη της Ευρώπης επισημαίνουμε ότι το εν λόγω κράτος περιλάμβανε από τα δυτικά προς τα ανατολικά, τις ισπανικές περιοχές της Ναβάρρα και της Καταλανίας, ολόκληρη τη Γαλλία, το Βέλγιο, την Ολλανδία, ολόκληρη τη Γερμανία (ως τον Ελβα), την Ελβετία, την Αυστρία, τη βόρεια και κεντρική Ιταλία, την Ιστρία, τη Σλοβενία, την Ουγγαρία.

Φυσικά, το μεγάλο αυτό κράτος δεν μπορεί να θεωρηθεί ως ανασύσταση του δυτικού τμήματος της πάλαι ποτέ ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Μια τέτοια πρόθεση –αρχικά τουλάχιστον– δεν ανιχνεύεται στους κατακτητικούς πολέμους του Καρλομάγνου.

Οι έννοιες του αυτοκράτορα και της αυτοκρατορίας

Οι θεολόγοι – ανώτεροι κληρικοί και οι διανοούμενοι, που ο Κάρολος με περισσή φροντίδα είχε συγκεντρώσει στην αυλή του, διεμόρφωσαν σιγά σιγά την αναγκαία πολιτική ιδεολογία που έπρεπε να επενδυθεί, κατά τρόπο ενοποιητικό, σε ένα κράτος με μεγάλη ποικιλία λαών, με διαφορετικά ήθη και νοοτροπίες. Ήδη αναφέραμε την επικράτηση ή την επιβολή του χριστιανισμού, ο οποίος λειτουργήσε ως ενωτικός κρίκος στο ανομοιογενές εκείνο βασίλειο. Η χαρισματική προσωπικότητα του Καρόλου ενσάρκωσε τον ηγέτη της κοινότητας όλων των χριστιανών, τουλάχιστον της δυτικής Ευρώπης. Έτσι ο *populus christianus* εντάχθηκε στο *imperium christianum*, με πνευματικό αρχηγό τον επίσκοπο της Ρώμης και Πάπα. Προσάτης αναμφισβήτητος του ποιμνίου αυτού από τους κινδύνους εκ μέρους των

βαρβάρων και ειδωλολατρών αναδείχθηκε ο Κάρολος. Αυτός εκαλείτο να κυβερνήσει και να προφυλάξει το *imperium christianum*, το οποίο ουσιαστικά εκάλυπτε σημαντικό τμήμα του *imperium Romanum*. Η ταύτιση του ηγέτη-αυτοκράτορα των χριστιανών με τον παλαιό Ρωμαίο αυτοκράτορα δεν απίτησε πολύ χρόνο. Η κρίση στο εσωτερικό της ρωμαϊκής εκκλησίας και οι οικονομικοί αυτοκράτορες της Κωνσταντινούπολης βοήθησαν αποφασιστικά στην ωρίμαση της οικείας ιδεολογίας και στη μεγαλύτερη προβολή του προσώπου του ικανού Φράγκου μονάρχη.

Τα θέματα αυτά απαρτίζουν μεγάλο κεφάλαιο της ιστορίας του Μεσαίωνα. Είναι αδύνατο να τα αναπτύξω στο στενό πλαίσιο του παρόντος σημειώματος. Εκείνο που ενδιαφέρει εδώ είναι ότι το βασίλειο των Φράγκων, κληρονόμο της προαναφερθείσα ιδεολογία, θα περιβληθεί τον τίτλο της αυτοκρατορίας, ενώ ο βασιλιάς των Φράγκων και των Λομβαρδών θα ανακηρυχθεί επίσημα στη γνωστή τελετή των Χριστουγέννων του 800, στη βασιλική του Αγ. Πέτρου της Ρώμης, σε «γαληνότατο Αύγουστο, εστεμμένο από τον θεό, μεγάλο και ειρηνοποιό αυτοκράτορα, κυβερνήτη της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας». Έτσι έγινε το πέρασμα από τη βασιλεία στην αυτοκρατορία, όχι όμως χωρίς τις έντονες αντιδράσεις του νόμιμου κατόχου του αυτοκρατορικού τίτλου που από το 330 είχε μόνιμα εγκατασταθεί στην Κωνσταντινούπολη. ❧

ΣΗΜΕΙΩΣΗ:

Λεπτομέρειες για όσα θίγονται εδώ, καθώς και ανάπτυξη κεφαλαίων για τη διοικητική και πολιτιστική οργάνωση του κράτους του Καρλομάγνου, για τις σχέσεις με τον Πάπα και το Βυζάντιο, με αναφορές στην υπάρχουσα βιβλιογραφία, βλ., μεταξύ άλλων, στο πανεπιστημιακό έγχειρίδιο του Ζαχαρία Ν. Τσιφτανλή, «Εισαγωγή στη μεσαιωνική ιστορία της δυτικής Ευρώπης», εκδ. «Ζήτη», Θεσσαλονίκη 1996, 108–129, 133–134 (βιβλιογραφία).

Καρλομάγνος και Βυζάντιο

Του **ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΧΡΥΣΟΥ**

Καθηγήτῃ Βυζαντινῆς Ιστορίας
των Πανεπιστημίων Κύπρου, Διεθνῆς
Ινστιτούτου Βυζαντινῶν Ερευνῶν / ΕΙΕ

Η ΠΟΡΕΙΑ του Καρόλου από επιτυχία σε επιτυχία στον στρατιωτικό και τον πολιτικό τομέα κατά τη διάρκεια των τελευταίων τριάντα χρόνων του 8ου αι. ενοχλούσε ασφαλώς πολύ και απασχολούσε το Βυζάντιο. Ιδιαίτερα η κατάλυση του λομβαρδικού βασιλείου, στο οποίο ανήκαν πλέον και τα βυζαντινά εδάφη της περιοχῆς Πενταπόλεως και Ραβέννας το 774 και η προσθήκη του τίτλου του βασιλέως των Λομβαρδῶν (rex Langobardorum) στον επίσημο τίτλο του Καρόλου ως βασιλιά των Φράγκων (rex Francorum), αλλά και ο ρόλος του προστάτη της Εκκλησίας της Ρώμης, που ο Κάρολος είχε ιδιοποιηθεῖ υπό την πίεση του πάπα Αδριανού Α', αποτελούσαν ενέργειες που ἔθιγαν αισθητά τα συμφέροντα της Βυζαντινῆς Αυτοκρατορίας. Παρά ταῦτα η κυβέρνηση της Κωνσταντινουπόλεως αναγνώριζε ὅτι δεν διέθετε τη δυνατότητα να ανατρέψει την κατάσταση αὐτή και για το λόγο αὐτὸν ακολουθοῦσε μια φιλειρηνική και συμφιλιοτική πολιτική, που οδήγησε στον αρραβῶνα του νεαροῦ αυτοκράτορα Κωνσταντίνου ΣΤ' με την κόρη του Καρόλου Ροτρούνδη (Ερυθρώ) το 781.

Ὡστόσο η κατάσταση αὐτή ἄλλαξε το 786 ἄρδην. Πολιτικά και εκκλησιαστικά ἦταν τα αἴτια που οδήγησαν

► **Ο Πάπας Λέων Γ' και ο Καρλομάγνος προσκυνοῦν μπροστὰ στον Ἅγιο Πέτρο. Ψηφιδωτό, αντίγραφο τῶν 18ου αι. στο Λατερανό (Ρώμη). Η πρωτότυπη παράσταση κοσμοῦσε τὴν ἐκκλησίᾳ τῆς Ἁγίας Σουζάννας και φιλάχηκε κατόπιν παραγγελίας τῶν Πάπων με ἀφορμὴ τὴ στέψη τῶν Καρλομάγνων.**

◀ Μικρογραφίες από το «Παγκόσμιο Χρονικό» που φιλοεγνήθηκε στη γερμανική πόλη Gotha το 1270. Αριστερά εξιστορείται η επίθεση και απόπειρα τύφλωσης του Πάπα Λέοντα Γ' από τους αντιπάλους του. Κάτω επαναλαμβάνεται η απόπειρα τύφλωσης και απεικονίζεται η φυγή του Πάπα στην αυλή του Καρόλου, όπου έγινε δεκτός με όλες τις τιμές. Δίπλα βλέπουμε τη στέψη του Καρόλου από τον Λέοντα Γ' και την αναγόρευσή του σε αυτοκράτορα στην εκκλησία του Αγίου Πέτρου (Ρώμη) κατά τη Θεία Λειτουργία των Χριστουγέννων το έτος 800.

Η αναγόρευση του Καρλομάγνου στη Ρώμη σε αυτοκράτορα αποτέλεσε για τους συγχρόνους του πολιτειακό και εκκλησιαστικό πραξικόπημα

στο ναυάγιο των φιλικών σχέσεων. Αφενός οξύνθηκε ένα πολιτικό πρόβλημα, που είχε μείνει άλυτο, ο έλεγχος του Λομβαρδικού δουκάτου του Βενεβέντου, το οποίο διεκδικούσε ο Κάρολος ως βασιλιάς των Λομβαρδών, ενώ συγχρόνως το διεκδικούσε και η βυζαντινή κυβέρνηση, η οποία άλλωστε φιλοξενούσε ως πολιτικό πρόσφυγα στην Κωνσταντινούπολη τον γιο του τελευταίου Λομβαρδού βασιλιά. Η σύγκρουση ήταν αναπόφευκτη στο στρατιωτικό πεδίο, παρ' όλο ότι αυτή δεν οδήγησε σε οριστική λύση. Παράλληλα, η πολιτική όξυνση έγινε ορατή και στις βυζαντινές κτήσεις στη βορειοανατολική Ιταλία, την οποία φιλοδέχθηκε να προσαρτήσει ο Κάρολος.

Η δεύτερη αιτία ήταν εκκλησιαστική και ίσως βρίσκεται στην αρχή της φάσης επιδείνωσης των σχέσεων. Η αυτοκράτειρα Ειρήνη αποφάσισε να εγκαταλείψει την εικομαχική πολιτική των προκατόχων της και μαζί με τον Πατριάρχη Ταράσιο ζήτησε τη συνεννόηση και τη συνεργασία με τον Πάπα Αδριανό. Φαίνεται ότι στις διαπραγματεύσεις για την προετοιμασία της Ζ' Οικουμενικής Συνόδου τόσο η αυτοκράτει-

ρα όσο και ο Πάπας άφησαν χωρίς ενημέρωση τον Κάρολο. Αλλωστε κατά την ισχύουσα κανονική παράδοση τις Οικουμενικές Συνόδους τις συγκαλεί ο αυτοκράτορας σε συνεννόηση με τον Πάπα, ο οποίος καλείται να προεδρεύει διά των αντιπροσώπων του. Ωστόσο, η εφαρμογή της συννοδικής αυτής παράδοσης εξόργισε τον βασιλέα των Φράγκων, ο οποίος στηριζόταν σε μια μακραίωνη δυτική παράδοση, σύμφωνα με την οποία ο βασιλέας παίζει καθοριστικό ρόλο στα δογματικά και διοικητικά πράγματα της Εκκλησίας του βασιλείου του. Ιδιαίτερα ο Κάρολος είχε δραστηριοποιηθεί ενεργότατα σε θέματα πίστεως, είχε προσκαλέσει στην αυλή του τους λογιότερους θεολόγους της δυτικής Εκκλησίας και μετείχε στις θεολογικές συζητήσεις με ενθουσιασμό.

Διάλυση του δυναστικού συνοικεσίου

Η σύγκρουση στο πολιτικό και το εκκλησιαστικό πεδίο οδήγησε στη διάλυση του δυναστικού συνοικεσίου και έτσι δημιουργήθηκε ένα καθεστώς οξείας. Μια σειρά από πυκνές διπλωματικές πρεσβείες από τις δυο μεριές φρόντιζαν να μένει ζωντανός ο διάλογος, χωρίς όμως αυτός να κατα-

λήγει σε συμφωνία οριστικής ειρήνης. Μετά την ανατροπή και τύφλωση του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου ΣΤ' από τη μητέρα του, η Ειρήνη, που ήταν ανασφαλής, προσπάθησε το 798 να επιταχύνει τη συμφωνία και φάνηκε περισσότερο συμβιβαστική στις αξιώσεις του Καρόλου, ενώ το περιβάλλον του διακήρυσσε σαρκαστικά ότι ο αυτοκρατορικός θρόνος ήταν κενός, αφού είχε καταληφθεί από μια γυναίκα, πράγμα φυσικά πρωτάκουστο για την εποχή εκείνη. Είναι φυσικό ότι τέθηκε τότε το θέμα ανάληψης της αυτοκρατορικής εξουσίας από τον Κάρολο, που βρισκόταν στο απόγειο της δύναμής του.

Ωστόσο ένα επεισόδιο στη Ρώμη επιτάχυνε τις εξελίξεις. Οι αντίπαλοι του Πάπα Λέοντα Γ' επιχειρήσαν το 799 να τον τυφλώσουν και να τον καθαρέσουν. Ο Λέων γλίτωσε και κατέφυγε στον Κάρολο που τότε βρισκόταν στη Γερμανία, ο οποίος δέχθηκε τον Πάπα με όλες τις τιμές.

Επανεγκατέστησε τον Λέοντα στο θρόνο του, οργάνωσε μια δίκη στη Ρώμη, στην οποία προήδρευσε αυτοπροσώπως, όπου διακρύχτηκε η αθωότητα του Πάπα και καταδικάστηκαν οι αντίπαλοί του. Όλες αυτές οι ενέργειες του Καρόλου βρίσκονταν βέβαια έξω από τις βασιλικές του αρμοδιότητες, αφού ανήκαν στα καθιερωμένα προνόμια του βυ-

ζαντινού αυτοκράτορα. Έτσι, η αναγόρευση του αυτοκράτορα και η στέψη του Καρόλου ήταν για τον ίδιο τον Πάπα, ώστε να αποκτήσει, έστω εκ των υστέρων, κανονικό ένδυμα η αθώωσή του. Την άμεση σύνδεση της στέψης με την αθώωση του Πάπα μνημονεύει και η μόνη βυζαντινή πηγή που αναφέρεται στα γεγονότα αυτά, ο χρονογράφος Θεοφάνης, ο οποίος λέγει καθαρά ότι ο Πάπας με τη στέψη αντάμειψε τον Κάρολο για την αθώωση.

Για την πολιτειακή τάξη της εποχής, την οποία συμμερίζονταν όλοι οι σύγχρονοι με τα γεγονότα, η αναγόρευση και στέψη του Καρόλου ήταν ένα πολιτειακό και εκκλησιαστικό πραξικόπημα, που συντελέστηκε μέσα στην εκκλησία του Αγίου Πέτρου, κατά τη Θεία Λειτουργία των Χριστουγέννων. Πέραν όμως από τον σφετερισμό του τίτλου και την πολιτειακή αρμονία η στέψη του Καρόλου απειλούσε να έχει κρίσιμες πολιτικές συνέπειες. Κατέβαλε λοιπόν η Ειρήνη απεγνωσμένες προσπάθειες να διαγνώσει τις περαιτέρω πολιτικές συνέπειες της στέψης. Θα διεκδικούσε ο Κάρολος την εξουσία επί της οικουμενικής αυτοκρατορίας της πρεσβυτέρας Ρώμης στρεφόμενος πλέον κατά της Κωνσταντινουπόλεως, όπως έκαναν όλοι οι προηγούμενοι σφετεριστές, θα περιοριζόταν να καταλάβει τις υπόλοιπες κτή-

◀ Σελίδα φαληριού από τη Δυτική Γαλλία, 830-60. Απεικονίζεται ο βασιλεύς Δαβίδ καθιστός σε θρόνο με τη λύρα στο αριστερό χέρι. Μικροτά τον μουσικός παίζει τη σύριγγα τον Πάνα.

σεις των Βυζαντινών στην Ιταλία, ή θα περιοριζόταν στο βασιλείο του, διακοσμώντας απλώς τη θέση του με τον αυτοκρατορικό τίτλο; Οι διεργασίες στη σκέψη του Καρόλου, ο οποίος φαίνεται πως δεν είχε από την αρχή σαφείς στόχους και οι διπλωματικές διαπραγματεύσεις με το Βυζάντιο κράτησαν δώδεκα χρόνια και πέρασαν από διάφορες φάσεις.

Για το 802 οι πηγές αναφέρουν πρόταση του Καρόλου να συνάψει γάμο με την Ειρήνη με στόχο να ενωθεί η Ανατολή με τη Δύση («ενώσαι τα εώα και τα εσπέρια»). Η ιστορικότητα της πρότασης αυτής αμφισβητείται από πολλούς νεότερους ιστορικούς, αλλά στο θέμα αυτό δεν μπορούμε να ειμαστε κατηγορηματικοί. Ο Κάρολος ήταν τότε 59 ετών και έχαιρε άκρας υγείας, μόλις είχε χηρέψει από την τέταρτη γυναίκα του και στα επόμενα χρόνια της ζωής του είναι γνωστό ότι είχε τρεις τουλάχιστον παλλακίδες από τις οποίες απέκτησε παιδιά. Για

τον Κάρολο λοιπόν ο γάμος δεν ήταν κάτι το αδιανόητο. Η Ειρήνη ήταν τότε 49 ετών, αλλά μετά τη χηρεία της το 780 περιβαλλόταν, όσο ξέρουμε, μόνον από ευνούχους. Οπως και αν έχει το θέμα της πρότασης «γαμικού συναλλαγίου», το βέβαιον είναι ότι όταν το σχέδιο αυτό έγινε γνωστό στην Κωνσταντινούπολη –έστω και ως διάδοση– οι αυλικοί της Ειρήνης έσπευσαν να το ματαιώσουν ανατρέποντάς την από τον θρόνο. Προφανώς υπήρχαν φόβοι ότι οποιοσδήποτε διακανονισμός και αν γινόταν για την «ένωση» της Ανατολής και της Δύσης θα κυριαρχούσε ο δυναμικός Κάρολος.

Συμφωνία ειρήνης

Υστερα από πολλές διαπραγματεύσεις με τους διαδόχους της Ειρήνης, η συμφωνία ειρήνης υπογράφηκε το 812. Το Φραγκικό Χρονικό περιγράφει ως εξής την τελετή υπογραφής της συμφωνίας: «Στο Ααχεν, όπου πήγαν στον αυτοκράτορα (Κάρολο), οι Βυζαντινοί πρέσβεις έλαβαν από αυτόν το έγγραφο της συνθήκης μέσα στην εκκλησία, τον επευφήμησαν κατά το τυπικό τους, δηλαδή στην ελληνική γλώσσα με αντίφωνα και τον αναγόρευσαν ως βασιλέα (δηλαδή αυτοκράτορα) και imperatorem». Πίσω από την απλή αυτή περιγραφή κρύβεται το περιεχόμενο μιας περίπλοκης συμφωνίας. Οι Βυζαντινοί θα αναγνώριζαν τον αυτοκρατορικό τίτλο, το *nomen imperatoris* του Καρόλου, αλλά με ισχύ μόνο μέσα στην επικράτεια του φραγκικού βασιλείου, ενώ αντίθετα ο τίτλος του Βυζαντινού αυτοκράτορα θα ήταν «βασιλεύς Ρωμαίων», δηλαδή θα κάλυπτε όλη την οικουμενική ισχύ του αξιώματος, το οποίο, με την έννοια αυτή παρέμενε μοναδικό. Ο περιορισμός του τίτλου μέσα στη φραγκική επικράτεια είχε την πολιτική συνέπεια ο Κάρολος να παραιτηθεί από τυχόν επεκτατικές βλέψεις σε βάρος των Βυζαντινών. Λυδία λίθος του περιορισμού αυτού αναδεικνυόταν η περιοχή της βορειοανατολικής Ιταλίας (Βενετία, Ιστρία και δαλματικές ακτές), που παρέμεναν βυζαντινές κτήσεις, ενώ οριζόταν ως νότιο σύνορο των δύο αυτοκρατοριών στην Ιταλία η παραμεθόριος μεταξύ του δουκάτου του Βενεβέντου και της βυζαντινής νότιας Ιταλίας.

Οι Βυζαντινοί έμαθαν πολλά από τη μακρά προστριβή τους με τους Φράγκους. Ο βιογράφος του Καρόλου Εγινάρδος γράφει ότι οι Βυζαντινοί είχαν συντάξει ένα γνωμικό, με το οποίο εξέφραζαν τα αισθήματά τους προς τους κατακτητές της Ευρώπης, το οποίο και παραθέτει στα ελληνικά μέσα στο λατινικό του κείμενο: TON ΦΡΑΝΚΟΝ Φ΄ΙΛΟΝ ΄ΕΧΙΣ, Γ΄ΙΤΟΝΑ ΟΥΚ ΄ΕΧΕΙΣ. Δηλαδή, τον Φράγκο μπορείς να τον έχεις φίλο, αλλά καλύτερα να μην τον έχεις γείτονα! ❗

► Η πύλη του μοναστηριού του Lorsch (στο έδαφος της σημερινής Γερμανίας). Το μοναστήρι, κτίσμα των 8ου αι., επωφελήθηκε ιδιαίτερα από τις δωρεές του Καρλομάγνου. Εκεί εικονογραφήθηκε το ομώνυμο εναγγελιστάριο, σημαντικό και χαρακτηριστικό δείγμα της καρολίγγειας αναγέννησης στα γράμματα και τις τέχνες.

Θρησκευτικές αντιπαραθέσεις Ανατολής και Δύσης

Του **ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΑΛΕΞΑΚΗ**

Καθηγητή Βυζαντινών Σπουδών στο Πανεπιστήμιο Columbia των ΗΠΑ

ΜΙΑ ΑΠΟ τις σημαντικότερες πτυχές των πολύπλευρων σχέσεων του Καρλομάγνου με το Βυζάντιο ήταν η αντιπαραθέσή του με την Κωνσταντινούπολη πάνω σε εκκλησιαστικο-δογματικά ζητήματα. Αιτία για την αντιπαραθεση αυτή στην οποία έλαβε μέρος και η Ρώμη ήταν η Εβδομη Οικουμενική Σύνοδος (Νίκαια, 787) και η αναστήλωση των εικόνων. Το αποκορύφωμά της ήρθε με τη δημιουργία των Libri Carolini και με τη Σύνοδο της Φρανκφούρτης.

Η πεποίθηση του Καρλομάγνου ότι είχε το δικαίωμα να αναμικθεί και σε θεολογικά ζητήματα ήταν ριζωμένη στο προσωπικό του παρελθόν: Στην αρχή της σταδιοδρομίας του είχε πολεμήσει τους Μουσουλμάνους στην Ισπανία και τους ειδωλολάτρες Σάξονες στη Βόρεια Ευρώπη, υποχρεώνοντας τους τελευταίους να βαπτιστούν Χριστιανοί ύστερα από αιματηρές εκστρατείες που κράτησαν αρκετά χρόνια (772 – 785). Μέσα στα όρια του δικού του βασιλείου προσπαθούσε, εκδίδοντας συχνά διατάγματα να επιβάλει τον Χριστιανικό νόμο. Ακόμη και οι αιρετικοί που βρισκόταν έξω από τη δικαιοδοσία του, όπως οι «υιοθετιστές» της Ισπανίας μπήκαν στο στόχαστρό του. Δικαιολογημένα λοιπόν συνέκρινε τον εαυτό του σε ένα κείμενο του 789 με τον βιβλικό βασιλέα Ιωσία, ενώ ο Πάπας Αδριανός Ι΄ έλπιζε ότι ο Καρλομάγνος θα γινόταν ένας «Νέος Κωνσταντίνος».

Μέσα σ' αυτό το ιδεολογικό κλίμα, η δεκαετία του 780 είχε αρχίσει με ευοίωνες προοπτικές για τις σχέσεις Καρλομάγνου-Βυζαντίου. Ο Φράγκος βασιλέας είχε συμφωνήσει το 781 στον αρραβώνα της κόρης του Ροτρούδης με τον νέο αυτοκράτορα Κωνσταντίνο ΣΤ΄. Όμως οι πολιτικές και στρατιωτικές κινήσεις του Βυζαντίου στην Κάτω Ιταλία σε συνδυασμό με τις βλέψεις του Καρλομάγνου προς τον ίδιο χώρο

◀ Απεικόνιση του Καρλομάγνου και του Αλκούνιου, λόγιου Αγγλοσάξονα κληρικού, ο οποίος ανέλαβε τη διδασκαλία του αυτοκράτορα και της οικογενείας του. Αγωνίστηκε με πάθος εναντίον του Υιοθετισμού στις ονόδοις της Φρανκφούρτης (794) και Ααχεν (800). (Αννόβερο, Μοναστήριό Κέουινερ).

σύντομα υπονόμισαν την προσέγγιση αυτή.

Στην κατιούσα αυτή πορεία των σχέσεων Καρλομάγνου–Βυζαντίου, η ακύρωση του αρραβώνα της Ροτρούδης με τον Κωνσταντίνο ΣΤ΄, συνέπεσε χρονολογικά με την Εβδόμη Οικουμενική Σύνοδο, το 787. Όπως είναι γνωστό, η Σύνοδος καταδίκασε την Εικονοκλαστική Σύνοδο της Ιερείας (754) και αναθεμάτισε τους επισκόπους που προέδρευσαν σ' αυτήν, αναστήλωσε τις εικόνες και έδωσε ένα προσωρινό τέλος στην Εικονομαχία. Στην Εβδόμη Οικουμενική έλαβαν μέρος και δύο απεσταλμένοι του Πάπα Αδριανού Ι΄, καθώς και αντιπρόσωποι των Πατριαρχείων Αλεξανδρείας, Αντιοχείας και Ιεροσολύμων.

Μετά το τέλος της Συνόδου (21 Οκτωβρίου 787) οι δύο απεσταλμένοι του Αδριανού επέστρεψαν στη Ρώμη με τα ελληνικά πρακτικά. Μέσα στον επόμενο χρόνο, με εντολή του Πάπα, τα πρακτικά μεταφράστηκαν στα λατινικά με τη μέθοδο της «λέξη προς λέξη» μετάφρασης και φυλάχθηκαν στην παπική βιβλιοθήκη. Δυστυχώς η πρώτη αυτή μετάφραση ήταν σε πολλά σημεία ακατανόητη και λανθασμένη. Μέσα στο 790 ο Καρλομάγνος έλαβε ένα αντίγραφο αυτής της μεταφράσεως από ανεξαρτίβωτες πηγές. Τόσο ο ίδιος όσο και οι θεολόγοι της αυλής του λανθασμένα συμπεράναν ότι αυτό ήταν το πρωτότυπο κείμενο των πρακτικών της Συνόδου (ή τουλάχιστον, η επίσημη Λατινική μετάφρασή του που είχε λάβει το βυζαντινό imprimatur) και ότι τους είχε σταλεί κατευθείαν από την Κωνσταντινούπολη.

Προσβεβλημένος από τη διαπίστωση ότι δεν είχε προσκληθεί σε ένα τόσο σημαντικό γεγονός έλαβε άμεσα μέτρα: Στο παλάτι του στο Regensburg, συγκάλεσε σε συνεδρία τους συμβούλους και τους θεολόγους του και ζήτησε να διαβαστούν τα πρακτικά. Κατά τη διάρκεια της ανάγνωσης, όλοι σημείωναν τα κεφάλαια στα οποία είχαν θεολογικές αντιρρήσεις. Στο τέλος, καταρτίστηκε ένας κατάλογος από 60 χωρία (capitula) τα οποία κατά τη γνώμη του Καρλομάγνου και των συμβούλων του ήσαν αντίθετα στην Χριστιανική ορθοδοξία. Το υλικό αυτό αποτέλεσε τη βάση των Libri Carolini και μετά τη συνεδρία εκείνη ξεκίνησε η συγγραφή του

▼ Ρωμαϊκή σαρκοφάγος του α΄ τρίτου του 3ου αι. μ.Χ. με απεικόνιση της αρπαγής της Περσεφόνης. Χρησιμοποιήθηκε ως νεκρική κλίνη για τη σορό του Καρλομάγνου (Ααχεν, Μητροπολιτικός Ναός).

◀ *Ελεφαντοστέινο κάλυμμα βιβλίου με παράσταση Ιησού θριαμβευτή στο κέντρο, περιτοιγισμένη από σκηνές της Βίβλου, περ. 800 (Οξφόρδη, Βιβλιοθήκη Bodleian).*

▲ *Ελεφαντοστέινο κάλυμμα εαγγελίου με παράσταση της Σταύρωσης (νφ. περ. 16 εκ.). Βόρεια Γαλλία, 825-50.*

προοιμίου τους. Στο προοίμιο αυτό ο Καρλομάγνος τόνισε ότι ένιωθε υποχρεωμένος να γράψει κατά της πλάνης των Εικονολατρών του Βυζαντινού, ούτως ώστε «να κατατροπωθεί μέσω της μαρτυρίας των Πατέρων ο εχθρός, που έρχεται από την Ανατολή στα μέρη της Δύσης...», ενώ δεν παρέλειψε να καταδικάσει και την εικονοκλαστική Σύνοδο της Ιερειας.

Η συγγραφή των Libri Carolini

Η συγγραφή των Libri Carolini συνεχίστηκε για τα δύο επόμενα χρόνια και ο τρόπος της σύνθεσής τους ήταν πολύ απλός: Κάθε κεφάλαιο ξεκινούσε με το επίμαχο χωρίο από τα πρακτικά της Εβδόμης Οικουμενικής, το οποίο συστηματικά ανασκευαζόταν, στη συνέχεια με την παράθεση Πατερικών αποσπασμάτων που κατά τον συγγραφέα (Θεοδούλφος Ορλεάνης κατά την επικρατέστερη άποψη) ήταν κατάλληλα για το σκοπό αυτό. Δυστυχώς, όμως, πολλές από τις αντιρρήσεις που εκφράστηκαν στο έργο αυτό ήταν βασισμένες α) Σε ελλιπή γνώση της ελληνικής Πατερικής παράδοσης (π.χ. ο συγγραφέας αγνοούσε την ύπαρξη Πατέρων, όπως ο Γρηγόριος Νύσσης και ο Συμεών ο Στυλίτης), και β) στην κακή ποιότητα της λατινικής μετάφρασης του κειμένου των πρακτικών. Για παράδειγμα, οι σημαντικότεροι ελληνικοί όροι που διέκριναν μεταξύ «τιμητικής προσκυνήσεως» και αναπόδεκτης «λατρείας» των εικόνων είχαν ομοιόμορφα αποδοθεί στα λατινικά με τον όρο *adoratio*, μια λέξη που περιέγραφε τη λατρεία που προορίζεται αποκλειστικά για το Θεό. Οι αντιρρήσεις των Libri Carolini στην περίπτωση αυτή ήσαν δικαιολογημένες, αλλά δεν στηρίζονταν στην πραγματικότητα. Σε ορισμένες περιπτώσεις το ελληνικό κείμενο απέχει τόσο πολύ από τη λατινική μετάφραση που θα μπορούσε κανείς να παρομοιάσει τη σύγκριση των δύο κειμένων με διάλογο βαρβόρων.

Οι απόψεις του Καρλομάγνου όμως για την προσκύνηση των εικόνων δεν ήταν τόσο ριζικά εικονοκλαστικές. Σε γενικές γραμμές, οι Libri Carolini απέρριπταν τη «λατρεία» των εικόνων (το ίδιο και την προσκύνσή τους). Ανα-

◀ *Τμήμα μεταξωτού υφάσματος με παράσταση του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου. Βυζάντιο (ή Συρία) 8ος ή αρχές 9ου αι. (Βατικανό, Αποστολική Βιβλιοθήκη).*

► Σελίδα από εναγγελοτάριο του «Θησαυροφυλακίου των Aachen» αρχές 9ου αι. Απεικονίζονται οι τέσσερις εναγγελοσιτές, ο καθένας σε διαφορετική ασχολία, συναφή πάντοτε με τη συγγραφή και τη μελέτη.

► Σταυρός διακοσμημένος με επτά σκηνές από τη ζωή του Χριστού, παραγγελία του πάπα Πασχάλη Γ' (817-24). Επιχρυσωμένο οβάλιο (Βατικανό, Αποστολική Βιβλιοθήκη).

▲ Νωπογραφία με απεικόνιση νεαρού αγίου από το μοναστήρι του Αγίου Βικεντίου κοντά στον ποταμό Βολτούρνο βόρεια της Νάπολης, περ. 800. Η παράσταση κομμοίσε αίθονσα υποδοχής επίσημων επισκεπτών του μοναστηριού.

γνώριζαν όμως σε αυτές το ρόλο ενός «εκπαιδευτικού» και ίσως «πθικοπλαστικού» μέσου, άποψη την οποία είχε πρώτος εκφράσει περίπου τριακόσια χρόνια πριν ο Πάπας Γρηγόριος ο Μέγας. Η «ήπια» οικονομία που υποστήριζαν οι Libri Carolini προσιωνίζονταν τη μορφή που αρχικά πήρε η δεύτερη φάση της Βυζαντινής Εικονομαχίας. Όσον αφορά τη Δύση, οι Libri Carolini δικαιώθηκαν προς στιγμήν στην παρισινή Σύνοδο του 824/5, αλλά δεν φαίνεται να διέδωσαν εικονοκλαστικές ιδέες ανάμεσα στους χριστιανούς της Δύσης.

Η προσκύνηση των εικόνων όμως δεν ήταν το μόνο ζήτημα που έθιγαν οι Libri Carolini. Σημαντική για τη μελλοντική εξέλιξη της Χριστιανικής Εκκλησίας ήταν η κριτική του Καρλομάγνου στον τρόπο που ο Πατριάρχης Ταράσιος εξέφρασε την εκπόρευση του Αγίου Πνεύματος διά του Υιού. Αντιπροτείνοντας την έκφραση «εκ του Πατρός και του Υιού», ο Καρλομάγνος έθετε τις βάσεις για το μελλοντικό σχίσμα των Εκκλησιών.

Ο Καρλομάγνος φιλοδοξούσε να διαδώσει ευρέως τους Libri Carolini στη Δύση, αλλά το σχέδιο αυτό εγκαταλείφθηκε πριν καν ολοκληρωθεί η συγγραφή των Libri Carolini. Αυτό μας επιτρέπει να συμπεράνουμε πρώτον το γεγονός ότι σήμερα σώζονται μόνο τέσσερα χειρόγραφα που παραδίδουν όλο ή μέρος του κειμένου και δεύτερον η κατάσταση του αρχετύπου χειρογράφου (Codex Vaticanus Latinus 7207).

Όπως έχει ήδη τονιστεί, η όλη επιχείρηση για τη συγγραφή των Libri Carolini ξεκίνησε με πρωτοβουλία του Καρλομάγνου. Η συμβουλή του Πάπα Αδριανού δεν ζητήθηκε καθόλου μέχρι το έτος 792. Τότε ο Καρλομάγνος έστειλε στον Αδριανό έναν μοναχό ονόματι Ανγκλιμπέρτο και μαζί του τον κύριο υποστηρικτή της αίρεσης των «υιοθετιστών» τον Φήλικα του Ούργκελ. Με τον Ανγκλιμπέρτο ο Καρλομάγνος έστειλε επίσης ένα κείμενο που περιείχε τα 60 επίμαχα χωρία από τα πρακτικά της Εβδόμης Οικουμενικής επαυξημένα με 25 ακόμη χωρία και με τις καρολίνειες αντιρρήσεις στο κάθε χωρίο. Το κείμενο αυτό είχε τον τίτλο *Capitulare adversus Synodum* και είναι χαμένο. Η απάντηση όμως του Πάπα Αδριανού σε αυτό το κείμενο που σώζεται, μας βοηθά πρώτον να αποκαταστήσουμε το χαμένο *Capitulare adversus Synodum* και δεύτερον να πιστοποιήσουμε ότι ο Πάπας –αντίθετα με τις προσδοκίες του Καρλομάγνου– υπερασπίστηκε σημείο προς σημείο τη δογματική ορθότητα των πρακτικών της Εβδόμης Οικουμενικής. Καθόσον το *Capitulare adversus Synodum* ήταν στην πραγματικότητα επανάληψη μεγάλου μέρους του κειμένου, που τελικά περιλήφθηκε στους Libri Carolini μπορούμε να υποθέσουμε ότι η απάντηση του Αδριανού που πρέπει να έφτασε στον Καρλομάγνο το καλοκαίρι του 793,

υποχρέωσε τον αυτοκράτορα να εγκαταλείψει κάθε σχέδιο που είχε για ανασκευή των πρακτικών της Εβδόμης Οικουμενικής Συνόδου μέσω του Libri Carolini. Εκτοτε οι Libri Carolini τοποθετήθηκαν στη βιβλιοθήκη του Καρλομάγνου και αγνοήθηκαν για πολύ καιρό.

Είναι βέβαια προς τιμήν του Καρλομάγνου το ότι ακολούθησε τη θέληση του Πάπα Αδριανού και πιστοποίησε με αυτόν τον τρόπο την προσωπική του ορθοδοξία. Η πίστη στον Πάπα και η αναντίρρητη αποδοχή του κύρους της καθολικής Εκκλησίας παρέμεινε και μετά τη συγγραφή των Libri Carolini το κύριο χαρακτηριστικό της καρολίνειας Εκκλησίας. Όμως κείμενα όπως οι Libri Carolini μπορούν να εκληφθούν ως χαρακτηριστικά δείγματα των φυγόκεντρων τάσεων της φραγκικής χριστιανοσύνης.

Η Σύνοδος της Φρανκφούρτης

Η Σύνοδος της Φρανκφούρτης (794), υπήρξε η τελική φάση όλης αυτής της εμπλοκής του Καρλομάγνου με την προσκύνηση των εικόνων. Πρόσφατες έρευνες υποδεικνύουν ότι το ζήτημα των εικόνων υπήρξε δευτερευούσης σημασίας. Είναι χαρακτηριστικό ότι από τα 56 κεφάλαια που απαρτίζουν το τελικό κείμενο της Συνόδου, μόνο το δεύτερο αναφέρεται στην Εβδόμη Οικουμενική. Το κεφάλαιο αυτό κα-

ταδικάζει τα λόγια του επισκόπου Κωνσταντίνου Κωνσταντίας της Κύπρου, τα οποία είχαν άσχημα διαστρεβλωθεί στη λατινική μετάφραση. Το κύριο ζήτημα που απασχόλησε τη Σύνοδο της Φρανκφούρτης ήταν η αίρεση των 4 «υιοθετιστών», οι οποίοι και καταδικάστηκαν για μια ακόμη φορά. Αν υπάρχει κάτι που να συνδέει τη Σύνοδο της Φρανκφούρτης με την Εβδόμη Οικουμενική και τις απόψεις των Libri Carolini αυτό έχει να κάνει περισσότερο με το τι σήμαινε για τον Καρλομάγνο η ιδέα «Οικουμενική Σύνοδος». Στο τελευταίο βιβλίο (4.13) οι Libri Carolini απέρριπταν τον χαρακτηρισμό «Οικουμενική», που η Σύνοδος της Νικαίας είχε φυσιολογικά υιοθετήσει. Στο ίδιο κεφάλαιο ο Καρλομάγνος έθετε τις προϋποθέσεις για το τι θεωρούσε Οικουμενική Σύνοδο. Και η Σύνοδος της Φρανκφούρτης –αντίθετα με την Εβδόμη Οικουμενική– που συνήλθε μόλις έναν χρόνο μετά την συμπλήρωση των Libri Carolini πληρούσε αυτές τις προϋποθέσεις.

Οι εκκλησιαστικές επιλογές του Καρλομάγνου τον έφεραν σε πορεία αντιπαράθεσης αρχικά με τη Βυζαντινή και (τουλάχιστον κατά την περίοδο του Πάπα Αδριανού) με τη Ρωμαϊκή Εκκλησία. Τόσο οι Libri Carolini όσο και η Σύνοδος της Φρανκφούρτης σηματοδότησαν τα πρώτα δειλά βήματα μιας Ευρώπης που έμπαινε στον δρόμο της απομάκρυνσης από το μεσογειακό, ελληνολατινικό της παρελθόν. ❧

Οι επιλογές του Καρλομάγνου είχαν ως μελλοντική κατάληξη το Σχίσμα των Εκκλησιών

ECCLESIAE AB ANGLIBERTO APOD CENTVLAM AN DCC XCIX
CONSTRUCTARVM : E SCRIPTO CODICE EKMATÉION

► Αββαείο στην Centula (στο έδαφος του σημερινού Βελγίου) στα τέλη του 8ου αι. Χαρακτικό του 1612.

Καρολίγγεια εποχή και ελληνικά γράμματα

Τον ΔΗΜΗΤΡΗ Ζ. ΝΙΚΗΤΑ

Καθηγητή του Τμήματος Φιλολογίας του ΑΠΘ

ΣΤΗΝ ΑΡΧΗ ενός παρισινού κώδικα του 12ου αι. (Parisinus Latinus 6734) εικονογραφούνται καθισμένοι ο ένας δίπλα στον άλλο, σε στάση ζωηρού διαλόγου δύο άνδρες. Όπως μας πληροφορεί ο τίτλος πάνω από την παράσταση, πρόκειται για τον «αββά Θεόδωρο, ελληνικής καταγωγής φιλόσοφο» και τον «Ιωάννη Σκώττο, λογιότατο αρχιδιάκονο της Ρωμαϊκής Εκκλησίας». Οι λατινικοί εξάμετροι που είναι γραμμένοι στα ειληπτάρια που κρατούν στα χέρια τους, μας πληροφορούν ότι ο Έλληνας φιλόσοφος «αποκαλύπτει το φως του δόγματος με την οξύνοιά του», ενώ ο Λατίνος λόγιος «ζητεί να του αποκαλυφθεί η σημασία των πραγμάτων». Όμως, το εκπληκτικό σε αυτή την παράσταση είναι ότι ο εικονιζόμενος διάλογος είναι εξωπραγματικός. Ο Σκώττος έδρασε στην Αυλή του Καρόλου Φαλακρού στα τέλη του 9ου αι. Είναι λοιπόν φανερό ότι η παράσταση έχει συμβολικό χαρακτήρα (όπως συμβολιστής είναι και ο συγγραφέας του έργου που περιέχει ο κώδικας: Ο Ονώριος του Αυτην). Εικονοποιεί με ανάγλυφο τρόπο τη διαλεκτική σχέση που είχε η Καρολίγγεια εποχή με την ελληνόφωνη Ανατολή.

Αποτελεί πράγματι γεγονός αναμφισβήτητο ότι οι τρεις μεγάλοι βασιλείς της καρολίγγειας Αναγέννησης (ο Καρλομάγνος, ο Λουδοβίκος ο Ευσεβής και κυρίως ο Κάρολος Φαλακρός) ήταν γνώστες, θαυμαστές και μαικίνες της ελληνικής παιδείας. Η καλλιέργεια των Ελληνικών στην Αυλή του Καρλομάγνου συμπίπτει χρονικά και ως ένα βαθμό αφορμάται από ένα «συνοικέσιο» που τελικά δεν έφτασε σε αίσιο πέρας: η κόρη του Καρλομάγνου Ροτρούδη αρραβωνιάστηκε τον βυζαντινό διάδοχο Βασίλεα Κωνσταντίνου ΣΤ' το 781 και, για να μπορέσει να ζήσει στην Κωνσταντινούπολη, έπρεπε βέβαια να γνωρίζει καλά ελληνικά. Η διδασκαλία της πριγκίπισσας ανατέθηκε σε έναν ελληνομαθή Ιταλό λόγιο, που κλήθηκε γι' αυτόν ακριβώς στο σκοπό: τον Παύλο Διάκονο.

Παρά την ανεπιτυχή κατάληξη του συνοικεσίου και την ένταση μεταξύ Ανατολής και Δύσης –που ακολούθησε στα επόμενα χρόνια εξαιτίας της θετικής στάσης του Βυζαντίου στο ζήτημα της λατρείας των εικόνων– τα ελληνικά ρίζωσαν στο φραγκικό βασίλειο και γνώρισαν μίαν εκπληκτική άνθηση. Η καρολίγγεια ελληνομάθεια θα αφήσει τη σφραγίδα της στους τρεις τελευταίους αιώνες της πρώτης χιλιετίας μ.Χ. και θα αποτελέσει για τη Δύση έναν ουσιώδη συνδετικό κρίκο ανάμεσα στην Υστερη Αρχαιότητα και τον κυρίως Μεσαίωνα, προεξαγγέλλοντας και προετοιμάζοντας το έδαφος για την ουμανιστική Αναγέννηση.

Θαυμαστής του Ομήρου και της Αθήνας, ο Καρλομάγνος (768–814), «τα Ελληνικά περισσότερο τα καταλάβαινε παρά τα

Η καρολίγγεια ελληνομάθεια προετοίμασε το έδαφος για την ουμανιστική Αναγέννηση

◀ *Ο Αρχάγγελος Μιχαήλ σκοιόνει τον δράκοντα. Ελεφαντοστού από την καλλιτεχνική αυλή του Καρλομάγνου, αρχές 9ου αι. Το συγκεκριμένο εικονογραφικό μοτίβο γίνεται ιδιαίτερα δημοφιλές την εποχή αυτή, η απόδοση των ενδύματων αντιγράφει, όμως, μοτίβα του 6ου αι. που αναπλήθηκαν στην Ραβέννα της Ιταλίας.*

▲ *Ελεφαντοστέινο δίπτυχο με φνιτικό και ζωικό διάκοσμο από τη βιβλιοθήκη των Αββαείων Σεντ Γκάλεν της Ελβετίας. Το Αββαείο σημαντικό κτίσμα της εποχής του Καρλομάγνου, προωθούσε ιδιαίτερα την ενασχόληση με τα γράμματα και τις τέχνες.*

μιλούσε» (Einhard). Οι Ιταλοί δάσκαλοι της Ελληνικής που με δική τους πρωτοβουλία εγκαταστάθηκαν στο κράτος του, καθώς και οι συχνές επισκέψεις βυζαντινών διπλωματικών αποστολών (όπως το 812 στο Aachen) αναζωπύρωσαν το ενδιαφέρον των Δυτικών για την ελληνική γλώσσα και γραμματεία: μεταφράζονται λειτουργικά και γραμματικά ελληνικά κείμενα και σε μεγάλα καρολίγγεια μοναστηριακά κέντρα (όπως την Tours και τη Fulda) εκπονούνται χειρόγραφα με κείμενα της Αγίας Γραφής (π.χ. το Ψαλτήριο) γραμμένα ταυτόχρονα στα λατινικά και τα ελληνικά δύο αντικριστές στήλες («διγλωσσο»). Η ελληνική γλώσσα γίνεται της μόδας: έτσι ένας Λατίνος γραφέας, ο Αδολβάλδος, υπογράφει χρησιμοποιώντας λατινικές λέξεις μεταγραμμένες με ελληνικά στοιχεία και Έλληνες επισκέπτονται τα καρολίγγεια βασίλεια.

Η ελληνομάθεια των λογίων

Η ελληνομάθεια αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό διακεκριμένων λογίων αυτών των χρόνων, όπως του Αλκουίνου και κυρίως του Ραβανού Μαύρου. Ο τελευταίος στο περίφημο έργο του *Επαινοί του Αγίου Σταυρού* σχηματίζει συχνά σε σε-

λίδες του βιβλίου του «εικονογραφημένες» παραστάσεις με γράμματα γραμμένα με κόκκινη μελάνη που διασπείρονται στο κείμενο. Μια τέτοια «εικονογραφημένη» σελίδα έχει την ακόλουθη εμφάνιση:

Α
Α Μ
Δ

Πρόκειται για τη λέξη ΑΔΑΜ, η οποία εκλαμβάνομενη ως ακροστιχίδα συμβολίζει τα τέσσερα σημεία του ορίζοντα (Ανατολή, Δύση, Αρκτος [=βορράς]. Μεσημβρία [=νότος]) και συνεπώς την ανθρωπότητα που έχει κατακλύσει όλον τον κόσμο. Ταυτόχρονα όμως τα γράμματα αυτά τοποθετημένα ρομβοειδώς, δηλ. στα άκρα ενός νοτιού σταυρού, συμβολίζουν το νέο Αδάμ, τον Χριστό, που με τη σταυρική του θυσία δημιούργησε ένα νέο κόσμο, την Εκκλησία.

Επί του διαδόχου του Καρλομάγνου, Λουδοβίκου του Ευσεβούς (815-839), εισβάλλει στον καρολίγγειο κόσμο η εκπληκτική βυζαντινή «αποφατική» θεολογία. Στον Λουδοβίκο δωρίζει (το 827) ο βυζαντινός αυτοκράτορας Μιχαήλ Β΄ έναν κώδικα με τα έργα του Διονυσίου Αρεοπαγίτου. Ο ηγούμενος της μονής του Αγίου Διονυσίου (St. Denis) στο Παρίσι, ο Ιλδουίνος, μεταφράζει το ελληνικό κείμενο και βάσει αυτού συνθέτει (το 835) ένα «μαρτύριο» του Αγίου. Στην ίδια μονή μεταφράζεται τα χρόνια αυτά στα Λατινικά και το αριστούργημα της βυζαντινής υμνογραφίας, ο Ακάθιστος Ύμνος.

Τη μεγαλύτερη όμως άνθησή τους γνώρισαν τα ελληνικά γράμματα κυρίως επί Καρόλου Β΄ του Φαλακρού (840-877), ενός μαικίνα των ελληνικών σπουδών. Μεγάλα ταλέντα αναπτύσσουν τις συγγραφικές τους ικανότητες: στο δυτικό βασίλειο (κυρίως στη Laon) ο Ιωάννης Σκώττος Εριγένης, στο κέντρο (Λιέγη) ο Σπδύλιος Σκώττος, στη Ρώμη ο Αναστάσιος βιβλιοθηκάριος.

Ο Ιωάννης Σκώττος μεταφράζει για δεύτερη φορά τον Διονύσιο Αρεοπαγίτη, μεταφράζει όμως επίσης έργα του Μαξίμου Ομολογητού και Γρηγορίου Νύσσης και εκπονεί μεταξύ άλλων διγλωσσο ποιήματα και μια περίφημη «αποφατική» θεολογική πραγματεία στην οποία δίνει τον ελληνοπρεπή τίτλο *Περί φύσεως μερισμού*. Ο Σπδύλιος Σκώττος (ο «Βεργίλιος της Λιέγης», όπως χαρακτηρίζεται) είναι ο δημιουργός ενός διάσημου ελληνικού Ψαλτηρίου. Τέλος, ο Αναστάσιος βιβλιοθηκάριος είναι ο κορυφαίος καρολίγγειος μεταφραστής ελληνικών έργων. Το μεταφραστικό του έργο αφορά:

● Βίους αγίων και «μαρτύρια» (ανάμεσα σ' αυτά το «Μαρτύριο και θαύματα του Αγίου Δημητρίου» και το «Μαρτύριο του Αγίου Διονυσίου») έργα του «αποστόλων των Σλάβων» Μεθοδίου).

● Τα Πρακτικά της Η΄ Οικουμενικής Συνόδου (στην οποία παρέστη και ο ίδιος).

● Κείμενα ανατολικής «μυστικής» θεολογίας (Μάξιμος Ομολογητής).

● Κείμενα εκκλησιαστικής ιστορίας (Γερμανός Κωνσταντινουπόλεως).

Ταυτόχρονα όμως οι ελληνικές σπουδές καλλιεργούνται και σε όλα σχεδόν τα κέντρα των χρόνων αυτών: το St. Gallen, την Tours, την Auxerre, το Monte Cassino, το St. Germain – Pres, τη Laon, τη Fulda, τη Reichenau κ.ά. Δημιουργείται μια ελληνοπρεπής λατινική Θεία Λειτουργία (η «Missa Graeca») και «τριμερή» ή «τετραμερή» Ψαλτήρια (ετερόγλωσσες παραλλαγές σε τρεις ή τέσσερις παράλληλες στήλες) σχολιάζονται τα ελληνικά αγιογραφικά κείμενα, μεταφράζονται ποικίλα ελληνικά έργα, συγκροτούνται ελληνολατινικά ή λατινοελληνικά λεξικά (όπως το 870 στη Laon ο αποκαλούμενος «Thesaurus Linguae Latinae»), δημιουργούνται ανθολόγια ελληνικών κειμένων και παιγνιώδη διγλωσσο ποιήματα.

Ίσως από τις πιο εντυπωσιακές περιπτώσεις είναι η χρήση του ελληνικού αλφαβήτου για κρυπτογραφικούς σκοπούς. Έτσι ο βασιλιάς της Ουαλίας Μερμίνος (μέσα του 9ου αι.) έβαλε ένα λόγιο, τον Dubdach, να συντάξει ένα «κρυπτόγραμμα», δηλαδή μια λατινική φράση κρυπτογραφημένη με ελληνικούς χαρακτήρες, για να δοκιμάσει την ευστροφία και την ελληνομάθεια των Ιρλανδών λογίων. Μια άλλη κρυπτογραφική εκμετάλλευση του ελληνικού αλφαβήτου είναι η περίφημη «epistola formata»: πρόκειται για μια συνοδευτική επιστολή όπου καταγράφεται ένας αριθμός –το άθροισμα της αριθμητικής αξίας των ονομάτων του αποστολέα, του παραλήπτη κ.ά.– με τελικό σκοπό τη διασφάλιση της γνησιότητας και ανόθευτης μεταβίβασης των αποστελλομένων κανονιστικών εκκλησιαστικών εγγράφων (μια τακτική που κατά την παράδοση επινόησε και όρισε η Α΄ Οικουμενική Σύνοδος). Το ελληνικό αλφάβητο μάλιστα χρησιμοποιήθηκε και για γραμματικούς – φιλολογικούς συμβολισμούς: ο μοναχός Αββων στο Παρίσι δηλώνει με τα ελληνικά γράμματα Φ, Μ και Π το «Femininum» (θηλυκό γένος), «Masculinum» (αρσενικό γένος) και την «Prima declinatio» (πρώτη κλίση), ενώ στο καρολίγγειο «μεγαλομναστήρι» του Αγίου Αμβροσίου το γράμμα Θ χρησιμοποιείται για να δηλώσει φράσεις κειμένων που πρέπει να εξοβελιστούν («από του θανάτου») κ.ο.κ.

Οι τρεις ιερές γλώσσες

Όπως για την Υστερη Αρχαιότητα, έτσι και για την καρολίγγεια εποχή η ελληνική ήταν (μαζί με την εβραϊκή και τη λατινική) μια από τις «τρεις ιερές γλώσσες» που χρησιμοποιήθηκαν στην επιγραφή πάνω στον Σταυρό του Χριστού (πρβλ. όσα γράφει ο Ισίδωρος Σεβίλλης, Etym (9.1)· γι' αυτό το λόγο την υπολήπτονταν βαθιά και τη μελετούσαν εντατικά. Κάποτε μάλιστα εξελληνίζαν το όνομά τους – κάτι που έμελλε να γίνει «της μόδας» στα χρόνια του Ουμανισμού. Χαρακτηριστική περίπτωση είναι μια επιγραφή του καθεδρικού ναού της Βερόνας που σώζεται και σήμερα· με καμάρι δηλώνει εδώ ένας αρχιδιάκονος, ο Πασίφικος (9ος αι.), το όνομά του στις τρεις γλώσσες. «*Ονομάζομαι Πασίφικος, Σολομών και Ειρηναίος προσευχήσου για μένα συ που διαβάζεις αυτήν την επιγραφή*».

Ακόμη πιο χαρακτηριστική όμως είναι η χαριτωμένη

▲ Σελίδα του κώδικα *Agrimensoren*, (825), ο οποίος περιλαμβάνει έργα χωροτακτών-τοπογράφων της ρωμαϊκής εποχής. Απεικονίζεται εννεαμελής ομάδα σοφών καθισμένων σε κύκλο με βιβλία στα χέρια (Βαυκανό, *Αποστολική Βιβλιοθήκη*).

ιστορία που διηγείται ο Εκεχαρτ Δ΄ (Causus S Galli, 94) για τα μαθήματα ελληνικών που έκανε η όμορφη δούκισσα Hadwig στο Hohentwiel.

Της πήγαν, λέει, έναν νεαρό υποψήφιο μαθητή. Ο οποίος αυτοσυστήθηκε απαγγέλλοντας έναν λατινικό εξάμετρο.

«Θα θελα, δέσποινά μου, να 'μουν Έλληνας, μα δεν είμαι καν Λατίνος». Ενθουσιάστηκε η δούκισσα. Τον κάλεσε κοντά της, του δίνει ένα φιλί και του ζητεί να της πει κι άλλους στίχους. Τα 'χασε ο νεαρός. Τι αποκρίνεται: «Στίχους να πλέξω άξιους δεν μπορώ! Γιατί σάστησα που με φίλησε η γλυκιά δούκισσα!»

Έβαλε τα γέλια η δούκισσα κι έπειτα του 'μαθε να τραγουδά ένα θρησκευτικό αντίφωνο που είχε μεταφράσει η ίδια στα Ελληνικά. Του 'μαθε να μιλά Ελληνικά και στο τέλος του χάρισε την καρδιά της.

Λογισόυνη, αιδώς, αυθορμητισμός και έρωτας, όλα σ' αυτήν την ιστορία κινούνται μέσα σ' ένα κλίμα λατρείας των Ελληνικών. Το συμβολισμό που είδαμε να υποκρύπτει η παράσταση των συνομιλούντων Αββά Θεοδώρου και αρχιδιάκονου Ιωάννη Σκώττου θα μπορούσαμε να το μεταφέρουμε και στη δροσερή ιστορία του νεαρού μαθητή με την αριστοκράτισσα δασκάλα των Ελληνικών – τα λόγια του νεαρού «Θα 'θελα να 'μουν Έλληνας» εκφράζουν πλήρως τη στάση της καρολίγγειας εποχής απέναντι στην ελληνική παιδεία: στάση μαθητείας, διαλόγου και πνευματικής επικοινωνίας. ❧

Βιβλιογραφική σημείωση:

Διεξοδική παρουσίαση της παρουσίας των ελληνικών γραμμάτων στα καρολίγγεια χρόνια βλ. στον W. Berschin, «Ελληνικά γράμματα και λατινικός Μεσαίονας» (μετάφρ. Δ. Ζ. Νικήτας), University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1998.

Η τέχνη στην εποχή

▲ Εσωτερικό του παρεκκλησιού του παλατιού στο Ααχεν. Πρόκειται για το σημαντικότερο θρησκευτικό κτίσμα της εποχής του Καρλομάγνου. Αντιγράφει σε πολλά μέρη τον εκκλησιολόγο Αγ. Βυαλίον στη Ραβέννα, κτίσμα της ιουστινιάνειας περιόδου.

Τον ΓΙΩΡΓΟΥ ΓΑΛΑΒΑΡΗ, FRSC

Ομότιμος καθηγητής στο Πανεπιστήμιο McGill, Καναδά, αντεπιτέλλοντος μέλους της Ακαδημίας Αθηνών

ΣΗΜΕΡΑ ΜΠΟΡΕΙ κανείς να θαυμάσει στο Μουσείο του Λούβρου ένα μπρούτζινο αγαλματίδιο (ύψους 24 εκ.) του 9ου αι. που πιστεύεται ότι απεικονίζει τον Κάρολο τον Μέγα. Ενα από τα σημαντικότερα έργα της τέχνης της εποχής, το αγαλματίδιο αυτό αποτελεί μαρτυρία της αναβίωσης των ελληνορωμαϊκών ιδεών σχετικά με το αυτοκρατορικό πορτρέτο. Μιμείται τον περίφημο ανδριάντα του Ρωμαίου αυτοκράτορα-φιλοσόφου, του Μάρκου Αυρηλίου, που υψώνεται ευγενής και αγέρωχος πάνω στο άλογό του στη Ρώμη, την Αιώνια Πόλη, με μία διαφορά: Ο Κάρολος με τη σφαίρα στο χέρι παρουσιάζεται ως κοσμοκράτωρ. Παράδοση, που επικρατούσε κατά τον Μεσαίωνα, θεωρούσε ότι ο αδριάντας του Μάρκου Αυρηλίου παρίστανε τον πρώτο χριστιανό αυτοκράτορα, τον Μέγα Κωνσταντίνο, τον συνεχιστή της παράδοσης των Ρωμαίων αυτοκρατόρων. Ο Κάρολος γνώριζε ότι οι γνήσιοι «ρωμαίοι» αυτοκράτορες, οι διάδοχοι του Μεγάλου Κωνσταντίνου, είχαν τον θρόνο τους στην Ανατολή, στην πόλη που είχε ιδρύσει ο Κωνσταντίνος. Εν τούτοις δέχθηκε τον τίτλο του Ρωμαίου αυτοκράτορα από τον Πάπα Λέοντα Γ' κατά τη στέψη του στη Ρώμη την ημέρα των Χριστουγέννων το 800. Πριν όμως δεχθεί αυτόν τον τίτλο, που δεν του ανήκε, ο Κάρολος είχε αναλάβει να πραγματοποιήσει μία μεγάλη φιλοδοξία του: την ανασύσταση της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και την αναβίωση των αρχαίων γραμμάτων και τεχνών.

Αναγέννηση ή αναβίωση;

Αυτή η αναβίωση δεν πρέπει να συγχέεται με την Αναγέννηση της κλασικής αρχαιότητας που πραγματοποιήθηκε στην Ιταλία κυρίως τον 15ο και 16ο αι. Στην ουσία πρόκειται για μίμηση της χριστιανικής αρχαιότητας με κέντρο το Παλάτι στην πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας το Aachen (Aix-la-Chapelle) στη Ρηνανία. Η διαφορά των όρων «αναγέννηση» και «αναβίωση» (renovatio) εξακολουθεί να συζητείται. Ολοι όμως συμφωνούν ότι το κίνημα αυτό εκφράζεται προ παντός στο γραπτό λόγο που από τον 9ο αι. είχε αποκτήσει το χαρακτηριστικό της σιωπής. Αναβιώνουν οι χριστιανικοί συγγραφείς και μερικοί από τους κλασικούς (όπως π.χ. οι κωμωδίες του Τε-

του Καρλομάγνου

ρεντίου). Ένα εικονογραφημένο χειρόγραφο των κωμωδιών αυτών της εποχής του Καρόλου, σήμερα στο Βατικανό (cod. Lat. 3868), ακριβές αντίγραφο χειρογράφου του 5ου αι. μ.Χ. που έχει χαθεί, μας παρέχει μία εικόνα του τρόπου εικονογράφησης θεατρικών έργων κατά την αρχαιότητα. Προηγείται το πορτρέτο του συγγραφέα, έπειτα παρουσιάζονται οι διάφορες μάσκες και ακολουθούν οι διασκεδαστικές, κωμικές σκηνές.

Στον άξονα αυτό, Ρώμη-Aachen, θα προστεθεί η μεγαλοπρέπεια και η παράδοση του Βυζαντίου –έκλεινε μέσα της και την Αθήνα– με το οποίο ο Κάρολος θα επιδιώξει ιδιαίτερες σχέσεις. Τα ακριβή όρια της προσφοράς του Βυζαντίου παραμένουν ανοιχτά, διότι υπάρχουν δυσκολίες για τον προσδιορισμό των κέντρων που φιλοτέχνησαν πολυτελή χειρόγραφα τα οποία είναι φορητά αντικείμενα. Κινητικότητα χαρακτηρίζει επίσης τους καλλιτέχνες. Το μεγαλύτερο πρόβλημα είναι η σχεδόν πλήρης απώλεια πρώιμων βυζαντινών, εικονογραφημένων χειρογράφων που δεν επιτρέπει τη σύγκριση με χειρόγραφα της Δύσης. Υπάρχουν όμως πολλά πρωτοβυζαντινά ελεφαντοστά καθώς και τμήματα τοιχογραφιών στη Δύση που δείχνουν ότι οι καλλιτέχνες της εποχής γνώριζαν έργα Βυζαντινών καλλιτεχνών της προεικονοκλαστικής και της εικονοκλαστικής περιόδου, καθώς και τη χριστιανική εικονογραφία, η οποία είχε αναπτυχθεί στους Αγίους Τόπους, στην Παλαιστίνη.

Η στροφή του Καρόλου προς την παιδεία αρχίζει γύρω στο 780. Θα συνεχισθεί ολόκληρο τον 9ο αι. στη Δύση για να βρει το αποκορύφωμά της στον Ιωάννη Σκώτο Εριγένο. Ταυτόχρονα όμως και πριν στεφθεί αυτοκράτορας προσωπική βούληση του Καρόλου ήταν να προσφέρει στο λαό του ό,τι ήταν στέρεο, μόνιμο και ακλόνητο, αυτό που ήταν άγνωστο στους προηγούμενους αιώνες των μεταναστεύσεων και βαρβαρικών επιδρομών. Τους πρόσφερε τη στροφή από το ξύλο στην πέτρα.

Η πρωτεύουσά του θα γινόταν η Roma secunda. Το Παλάτι του θα το ονομάσει Λατερανό, διότι, σύμφωνα με την παράδοση, το Λατερανό στη Ρώμη ήταν το παλάτι του Μ. Κωνσταντίνου που το δώρισε στην Εκκλησία. Στο Παλάτι του θα στεγάσει, μεταξύ άλλων, και ένα άγαλμα έφιππου αυτοκράτορα, πιθανώς του Ζήνωνα (470-491), που το είχε μεταφέρει από τη Ραβέννα, ως αντίστοιχου του ανδριάντα του Μ. Κωνσταντίνου (δηλ. του Μάρκου Αυρηλίου), που τότε βρισκόταν στο Λατερανό.

◀ Ο Καρλομάγνος έφιππος κρατάει την υδρόγειο ως κοσμοκράτορα. Μπρούντζινο αγαλματίδιο, ύψους 24 εκ. (Παρίσι, Λούβρο).

◀ Εικονογραφημένο χειρόγραφο από έργο του Λατίνου κωμωδιογράφου Τερεντίου. Το πορτρέτο του συγγραφέα απεικονίζεται μέσα σε μετάλλιο, το οποίο κρατούν δύο ηθοποιοί με μάσκες. Το χειρόγραφο χρονολογείται το 825 και αντιγράφει παλιότερο (Βαυκανό, Αποστολική Βιβλιοθήκη).

Ασφαλώς οι αρχιτέκτονες του Καρόλου θα είχαν μελετήσει διάφορα κτίρια στη Ρώμη, Ραβέννα, Μιλάνο, Τρεβήρους (Trier). Όμως ο ναός των ανακτόρων του βασίσθηκε στο περίφημο Χρυσοτρικλίνιο που είχε κτίσει ο αυτοκράτορας Ιουστίνος Β΄ (565-578), ως αίθουσα ακροάσεων και τελετών, στο Ιερόν Παλάτιον της Κωνσταντινουπόλεως. Η αίθουσα αυτή, γνωστή από τις πηγές, είχε μορφή οκταγώνου, ψηφιδωτή διακόσμηση και το θρόνο του Βυζαντινού αυτοκράτορα στην ανατολική αψίδα, στη θέση της Αγίας Τράπεζας. Στο παρεκκλήσι όμως του Aachen ο Κάρολος παρεχώρησε την ανατολική αψίδα στην Εκκλησία και

τοποθέτησε το θρόνο του απεναντί της, στα δυτικά. Η διευθέτηση αυτή, που θα αποτελέσει χαρακτηριστικό της εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής της εποχής, συμβόλιζε την ισορροπία των δυνάμεων – του αυτοκράτορα και του Πάπα – που για αιώνες κυβέρνησαν τη Δύση.

Το παρεκκλήσι του Aachen μοιάζει πολύ με την εκκλησία του Αγίου Βιταλίου στη Ραβέννα που συνδέεται άμεσα με τις αυτοκρατορικές εκκλησίες της Κωνσταντινουπόλεως. Στον Άγιο Βιτάλιο υπήρχαν και τα αριστουργηματικά πορτρέτα του Ιουστινιανού και της Θεοδώρας τα οποία διακήρυτταν την αυτοκρατορική πα-

ρουσία και τη μεγαλοπρέπεια του Βυζαντίου.

Ρωμαϊκά ερείπια καταστράφηκαν ώστε να χρησιμοποιηθεί η ρωμαϊκή πέτρα στον αυτοκρατορικό ναό και για τον ίδιο σκοπό μεταφέρθηκαν διάφορα υλικά από τη Ραβέννα. Σχεδιασμένο από τον Οδο του Metz και αφιερωμένο στον Σωτήρα και την Παναγία το παρεκκλήσι εγκαινιάσθηκε πιθανώς από τον Πάπα Λέοντα Γ΄ το 805. Μία αισθητική ανάλυση θα έδειχνε ότι το κτίριο δέν έχει τη λεπτότητα και την αντίληψη του χώρου του Αγίου Βιταλίου. Τα στοιχεία που έχουν την καταγωγή τους στην τέχνη της εποχής των μεταναστεύσεων είναι πολλά.

◀ *Παρόσιαση έθρονου Χριστού από το εναγγελιστάριο που πήρε το όνομα του γραφέα του, Godescalc, παραγγελία του ίδιου του Καρλομάγνου και της γυναίκας του Hildegard, το 781 (Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη).*

▼ *Ο Εναγγελιστής Ιωάννης. Σελίδα του περίφημου εναγγελισταρίου Lorsch, 810, από το ομώνυμο μοναστήρι (Βατικανό, Αποστολική Βιβλιοθήκη).*

Αλλά εκκλησιαστικά κτίρια θα μιμηθούν τον αυτοκρατορικό ναό, όπως ο μικρός «ευκτήριος οίκος» στο Germigny-des Pres που ανήκε στη βίλα του Θεοδούλφου, επισκόπου Ορλεάνης που οι σύγχρονοί του ονόμαζαν «Πίνδαρο». Όμως οι Άγγελοι που προσκυνούν την Κιβωτό της Διαθήκης (το θέμα προέρχεται από Ιουδαϊκές Βίβλους), στην ψηφιδωτή διακόσμηση της ανατολικής αψίδας, έχουν διατηρήσει στα πρόσωπά τους την απαλότητα της βυζαντινής αύρας την οποία οι καλλιτέχνες θα την είχαν βιώσει σε μνημεία της Ρώμης.

Θα υπάρξουν και εκκλησίες μονών, απομιμήσεις ναών της Ρώμης, όπως η νέα εκκλησία της Fulda που βασίσθηκε στη μεγάλη βασιλική του Αγίου Πέτρου της Ρώμης. Εγκαινιάσθηκε το 819 και θεωρήθηκε αξία των λειψάνων του Αγίου Βονιφατίου, του αποστόλου των γερμανικών λαών. Από τη

μνημειακή διακόσμηση αυτών των κτιρίων ελάχιστα έχουν διασωθεί.

Με ελάχιστες εξαιρέσεις η κοσμική μνημειακή ζωγραφική έχει εξαφανισθεί. Ο Einhard, ο βιογράφος του Καρόλου, μαθητής του περίφημου Alcuin στη σχολή του Παλατιού και ο οποίος για τη βιογραφία αυτή είχε ως πρότυπο τον ρωμαίο Σουπτώνιο, τον βιογράφο του Αδριανού, μας δίνει λιγοστές πληροφορίες για τα θέματα. Από την επόμενη γενιά μαθαίνουμε ότι στο Παλάτι του Λουδοβίκου του Ευσεβή στο Ingelheim, κοντά στο Mainz του Ρήνου, εκτός από θρησκευτικές σκηνές, υπήρχαν τοιχογραφημένα τα κατορθώματα των μεγάλων βασιλέων και πρώων της αρχαιότητας, του Κύρου, του Αννίβα, του Μεγάλου Αλεξάνδρου ακόμη και σκηνές από τη σύγχρονη ιστορία όπως η ίδρυση της Κωνσταντινουπόλεως και η Στέψη του Καρόλου.

Γεγονός ωστόσο παραμένει ότι τα κείμενα, η εικονογράφηση χειρογράφων, τα ελεφαντοστά και η χρυσοχοΐα ήταν τα είδη τέχνης που πρόσφεραν πολλά στον ευρωπαϊκό πολιτισμό της Δύσης. Ο Κάρολος γνώριζε τη σπουδαιότητα της μόρφωσης. Κάλεσε κοντά του μεγάλους δασκάλους. Αγγλοσάξονες, Ιρλανδοί, Λομβαρδούς και σχημάτισε κύκλο όπου μαθήτευσε ο ίδιος και τα παιδιά του. Εμαθε τη γραμματική της γλώσσας του από τον Πέτρο που είχε έλθει από την Πίζα και καλές τέχνες από τον Alcuin τον πιο φημισμένο δάσκαλο στο York της Αγγλίας, που είχε γνώση των κλασι-

Σημαντικά κτίσματα και πολυτελή έργα τέχνης στην αυλή του Καρλομάγνου

▲ *Οπίσθια όψη του ελεφαντοστέινου καλύμματος του Ευαγγελισταρίου του Lorsch (ύψ. 38,5 εκ.). Ο νεαρός Ιησούς περιτοιχίζεται από δύο αγγέλους. Στην παράσταση κάτω από τις κεντρικές μορφές εξιστορείται η επίσκεψη των τριών Μάγων στον Ηρώδη και η Προσκύνηση του Θείου Βρέφους. Τέτοιον είδους ελεφαντοστέινα κομψοτεγνήματα είχαν πρόντια ανάλογες εργασίες του 6ου αι. που δημιουργήθηκαν στην Κωνσταντινούπολη (Βατικανό, Αποστολική Βιβλιοθήκη).*

κών, κυρίως του Βιργιλίου και του Οβιδίου και μερικών άλλων. Δημιουργήθηκαν κέντρα αντιγραφής και εικονογράφησης χειρογράφων στο Aachen, τους Τρεβήρους, Reims, Metz, Tours και αλλού, που αντλούσαν τη ζωή τους από τη σχολή του Παλατιού –προσωπικό δημιούργημα του Καρλομάγνου. Οι δάσκαλοι και σύμβουλοι που εκλήθησαν εκεί, μεταξύ αυτών ήσαν Έλληνες και Σύροι, έφεραν μαζί τους χειρόγραφα από την Ιταλία. Υπήρξε ταυτοχρόνως και μία εθελπημένη πολιτική για τη συλλογή

αρχαίων έργων τέχνης που τα έφεραν προσκυνητές μαζί με άγια λείψανα ή υψηλοί αξιωματούχοι ή έφθαναν ως δώρα από το Βυζάντιο.

Η παρουσία της Κωνσταντινουπόλεως

Στην εικονογράφηση των πρώτων έργων που φιλοτεχνήθηκαν στα κέντρα αυτά η επίδραση βυζαντινών ψηφιδωτών, εικόνων και χειρογράφων που υπήρχαν στην Ιταλία είναι φανερή. Σε ευαγγέλια που συνδέθηκαν με το όνομα της Ada, υποτιθέμενης αδελφής του Καρόλου, φαίνεται ότι γράφτηκαν στην Τρεβήρους, το γραμμικό σχέδιο πλησιάζει τη βυζαντινή τέχνη, ενώ οι μορφές δείχνουν την απελευθέρωση των μικρογράφων από την Κελτική τέχνη, η οποία αγαπούσε το αφηρημένο και μεταμόρφωνε την ανθρώπινη μορφή σε κόσμημα. Στον ένθρονο Χριστό στο ευαγγελιστάριο που πήρε το όνομα του γραφέα του, του Godescalc, σήμερα στο Παρίσι, παραγγελία του Καρόλου και της γυναίκας του Hildegard το 781, αναγνωρίζουμε τον βυζαντινό εικονογραφικό τύπο που χρησιμοποιήθηκε σε ιταλικά ελεφαντοστά του 5ου αι. και σε σαρκοφάγους της Ραβέννας. Τεκνοτροπικά συνδέεται με την εικόνα της Παναγίας ως βασίλισσας, τώρα στην Santa Maria στο Τραστέβερε της Ρώμης, που έγινε για τον Πάπα Ιωάννη Ζ' (705-707) ή και με μνημειακά έργα Βυζαντινών καλλιτεχνών των μέσων του 8ου αι. στη Ρώμη. Ο Godescalc σε ένα του ποιήμα λέγει ότι το χρυσό της γραφής του κώδικα αυτού συμβολίζει τη λαμπρότητα του ουρανού και την αιώνια ζωή. Στο ίδιο ευαγγελιστάριο εικονογραφείται το θέμα της Πηγής της Ζωής, δηλ. του Ευαγγελίου, που βασίσθηκε σε στίχους του Alcuin εμπνευσμένους από τον Πρόλογο του Αγίου Ιερωνύμου στο Ευαγγέλιο. Λίγο αργότερα στον πρώιμο 9ο αι. το θέμα θα παρουσιασθεί και πάλι στο ευαγγέλιο του Αγίου Medard-de Soissons, σήμερα στο Παρίσι. Εδώ η τέχνη ξεπερνά σε ποίηση το πρώτο. Στη σύνθεση και στα εικονογραφικά στοιχεία η επίδραση έργων που είχαν την καταγωγή τους στην Κωνσταντινούπολη είναι φανερή.

Η παρουσία της Κωνσταντινουπόλεως φανερώνεται και στα ελεφαντοστά. Το ελεφαντοστό που κάλυπτε το ευαγγέλιο του Lorsch και που σήμερα μοιράζεται μεταξύ Βατικανού και Λονδίνου, είναι ένα από τα λαμπρότερα ελεφαντοστά της περιόδου. Ερευνητές το συνέδεσαν με τις πλάκες του θρόνου του επισκόπου Μαξιμιανού στη Ραβέννα, δώρο του Ιουστινιανού το 547, και έχουν προτείνει ως πρότυπο αυτοκρατορικό δίπτυχο του 5ου-6ου αι. Το δίπτυχο αυτό θα το είχαν φέρει στο Aachen οι «ξένοι» που εφιλοτέχνησαν τον ωραιότερο και «ελληνικότερο» κώδικα της εποχής του Καρόλου του Μεγάλου, το Ευαγγέλιο της Στέψης, σήμερα στη Βιέννη. Ωστόσο, οι μορφές στο κάλυμμα του Lorsch στερούνται φυσικής παρουσίας. Το ένδυμα στριφογουρίζει, ξανεμίξει επάνω σε σώματα που δέν υπάρχουν. Κοττοστέκονται μπροστά στον θεατή ως οπτασίες άλλου κόσμου.

Πριν από τον θάνατο του Καρόλου

το 814, ήταν τότε 72 ετών, οι καλλιτέχνες που φιλοτεχνούσαν βιβλία στη σχολή του Παλατιού αναζητούσαν διαφορετικά πρότυπα με αποτέλεσμα να δημιουργήσουν έργα διαφόρων τεχνοτροπιών. Η μικρογραφία του ευαγγελιστή Μάρκου στη βρετανική βιβλιοθήκη (Harley Ms 2788) με τη θριαμβευτική αψίδα, αντίγραφο κάποιων αρχαίων παράστασης, και τον θρόνο όμοιο με βωμό, αναδημιουργεί την ατμόσφαιρα του Χρυσοτρίκλινου στο Ιερόν Παλάτιον της Κωνσταντινουπόλεως. Ο ευαγγελιστής είναι σαν να φοράει στο πρόσωπό του μία όμορφη πλάσμένη μάσκα ενός εφήβου που εμπνέεται από τον Θεό.

Βυζαντινοί καλλιτέχνες, μέλη της σχολής αυτής, εργάστηκαν στο Ευαγγέλιο της Στέφης (Βιέννη) που σύμφωνα με μία παράδοση είχε τοποθετηθεί στον τάφο του Καρόλου. Οι ευαγγελιστές ακολουθούν την κλασική, εμπρεσιονιστική παράδοση η οποία φανερώνεται και στο ευαγγέλιο που είναι στο Aachen. Η παράσταση των τεσσάρων ευαγγελιστών σε όρος που σχίζεται σε τέσσερα μέρη από την έκρηξη της θείας έμπνευσης παραμένει μοναδική. Εντούτοις, το ένδυμα που τονίζει το σώμα, το διάφανο του χάρου, τα απαλά χρώματα μας οδηγούν στην ζωτανή ελληνική παράδοση. Αυτή η παράδοση θα εγκαταλειφθεί λίγο αργότερα όπως δείχνουν χειρόγραφα που φιλοτεχνήθηκαν υπό την καθοδήγηση του Ebbo, αρχιεπισκόπου της Reims, ο οποίος έγινε βιβλιοθηκάριος του Λουδοβίκου του Ευσεβή. Ο Ματθαίος στο ευαγγέλιο του αρχιεπισκόπου (σήμερα στο Epernay, Γαλλία) δείχνει τη μεταστροφή. Αν και η σύνθεση έχει ζωντάνια επικρατεί η νευρική της γραμμής. Η ίδια τεχνοτροπία παρουσιάζεται και στο περίφημο Ψαλτήρι της Ουτρέχτης, που γράφτηκε κοντά στη Reims περίπου το 820. Ο πλούτος των εικόνων, ικνογραφημένων με κόκκινο-καφέ μελάνι και η δύναμη της απόδοσης ξεπερνούν τα όρια κάθε δυνατού προτύπου. Η γραφή είναι αρχαϊζουσα. Ίσως το πρότυπό του να ήταν ένα λατινικό, λειτουργικό χειρόγραφο του 6ου αι. Η διεύθυνση των εικόνων στη σελίδα θυμίζει βυζαντινά χειρόγραφα. Ένας μπρούτζινος σταυρός στο Σινά του 6ου αι., που τον δημοσίευσε ο αείμνηστος δασκαλός μου, ο Kurt Weitzmann, έχει σκηνές από την ιστορία του Μωυσή χαραγμένες σαν σε ικνογράφημα το οποίο μπορεί να συγκριθεί κάπως με τις μικρογραφίες του Ψαλτηριού. Είναι πιθανόν και αυτή η τεχνοτροπία να έχει την καταγωγή της στην πρωτοβυζαντινή τέχνη.

Πολυτελή έργα τέχνης

Στην Tours (Γαλλία), όπου έζησε τα τελευταία χρόνια της ζωής του ο Alcuin, φιλοτεχνήθηκαν πολυτελείς Βίβλοι όπως η Moutier-Grandval Βίβλος (Λονδίνο) και η Βίβλος του κόμητα Vivian, κοσμικού ηγούμενου της Tours (Παρίσι). Οι ολοσέλιδες μικρογραφίες τους από τη Γένεση μέχρι και την Αποκάλυψη αποτελούν αποσπάσματα μεγαλύτερων εικονογραφικών κύκλων. Πρότυπο των Βιβλίων αυτών, έχει αποδειχθεί, ήταν μία Βίβλος του 5ου αι.

◀ Σελίδα από το εικονογραφημένο χειρόγραφο του Saint-Medard στο Soissons (Γαλλία), πρώιμος 9ος αι., με θέμα την Προσκύνηση του Αμνού. Με έργα σαν κι αυτά η εικονογράφηση των χειρογράφων στην καλλιτεχνική αυλή του Καρλομάγνου αγγίζει το ζενίθ της.

που είχε γίνει στη Ρώμη κατά παραγγελία του Πάπα Λέοντος του Μεγάλου και η οποία με τη σειρά της είχε χρησιμοποιήσει Βίβλους που κυκλοφορούσαν στην Ανατολική Μεσόγειο. Αρχαία πρότυπα αναγνωρίζονται, μεταξύ άλλων, στις σκηνές του Μωυσή, που είχαν προαγγελθεί στα γλυπτά του θριαμβευτικού κίονα του Μάρκου Αυρηλίου στη Ρώμη. Η σκηνή της παρουσίας της Βίβλου στον Κάρολο τον Φαλακρό από τον Vivian είναι μία από τις πρωιμότερες παραστάσεις συγχρόνου γεγονότος στη Δύση. Η ψυχολογική ένταση πηγάζει από το πορτρέτο του αυτοκράτορα —σημείο εστίασης στο κέντρο— και διαχέεται στον κύκλο που τον πλαισιώνει.

Η πλουσιότερη σε εικονογράφηση Βίβλος είναι αυτή που είχε αφιερωθεί στον Κάρολο τον Φαλακρό και που είναι σήμερα στο ναό του San Paolo fuori le mura στη Ρώμη. Φαίνεται ότι φιλοτεχνήθηκε στον Άγιο Διονύσιο (Παρίσι) όπου ο Κάρολος ο Φαλακρός ήταν κοσμικός ηγούμενος. Εκεί, κατά πάσαν πιθανότητα, έγινε το 870 και το μεγάλο αριστούργημα της Καρολινείου ζωγραφικής, ο χρυσός κώδικας του Αγίου Emmeram του Regensburg (σήμερα στο Μόναχο), επίσης για τον Κάρολο ο οποίος το 876 θα αφιχθεί στη Σύνοδο του Ronthion, κοντά στο Chalons, με στολή και στέμμα Βυζαντινού αυτοκράτορα. Η σύνοδος τον επευφήμησε σύμφωνα με τα βυζαντινά έθιμα. Η άφθονη χρήση του χρυσού και η λαμπρότητα των χρωμάτων φανερώνουν τον προρισμό του κώδικα. Η εικονογραφία του και η τεχνοτροπία του έχουν συνδεθεί με τα κείμενα του Αγίου Διονυσίου του Αρεοπαγίτου που είχαν μεταφραστεί στα λατινικά μεταξύ του 832 και 835 στο ναό του Αγίου Διονυσίου και λίγο αργότερα από τον Σκώτο Εριγένεα. Η μετάφραση αυτή ανοίγει ένα άλλο μεγάλο κεφάλαιο στον Δυτικό ευρωπαϊκό πολιτισμό και ιδιαίτερα στην τέχνη.

Ο Κάρολος ο Φαλακρός μετά τη στέψη του στη Ρώμη το 875 δώρισε στον Πάπα Ιωάννη Ζ΄ το θρόνο του Αγίου Πέτρου, από ξύλο και ελεφαντοστό, την καρέκλα του Αγίου Πέτρου. Οι παραστάσεις σε ομάδα ελεφαντοστών με θέμα τους άθλους του Ηρακλή έχουν χαραχθεί σε παλαιότερες, χρησιμοποιημένες, πλάκες από τους καλλιτέχνες της εποχής που αντέγραψαν αρχαιότερα πρότυπα τα οποία ακο-

λουθούσαν την κλασική παράδοση της ύστερης αρχαιότητας όπως εκφράσθηκε στην Κωνσταντινούπολη, στη Ρώμη και σε άλλες πόλεις της Μεσογείου.

Ο πολιτισμός που παρέδωσε στη Δυτική Ευρώπη ο Καρλομάγνος και οι διάδοχοί του ήταν θεμελιωμένος στη Ρώμη, στην Κωνσταντινούπολη, στα Ιεροσόλυμα. Από τις ρίζες αυτές το δυνατό αίμα των βαρβάρων πήρε νέες καταβολές και μπόρεσε να συνεχίσει με ορμή τη δημιουργική του πορεία και να ξεπεράσει το χάος. Η κλασική παράδοση, την οποίαν αναζητήσε ο Κάρολος, δεν χάθηκε πα' όλη τη σύγχυση που επικράτησε μετά τη διάλυση του κράτους του. Στις γερμανικές χώρες η δυναστεία της Σαξονίας θα εδραιώσει τη νέα αυτοκρατορία που θα συνεχίσει την αναγέννηση του Καρλομάγνου. Στη συνέχεια αυτή το μεγαλύτερο ρόλο έπαιξαν τα βιβλία, τα ελεφαντοστά, τα έργα χρυσοχοΐας, τα λείψανα των αγίων αλλά και πάλι η παρουσία της βυζαντινής τέχνης που έγινε έντονη μετά τον γάμο του Οθωνα Β΄ (973-983) με την πριγκίπισσα Θεοφανώ (+991) και με την ελληνομάθεια του γιου τους Οθωνα Γ΄.

Καρλομάγνος:

Τον **Ν. Ε. ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗ**

*Αναπληρωτή καθηγητή στο Ιόνιο Πανεπιστήμιο,
τ. δ/ντή των Γενικών Αρχείων του Κράτους*

Ο ΜΕΓΑΛΟΣ Βέλγος ιστορικός Ερρίκος Πιρέν διερωτάτο «αν ο Καρλομάγνος έκανε την Ευρώπη». Από το 1949, η πόλη του Ααχεν της Γερμανίας έχει θεσπίσει ένα βραβείο που απονέμεται σε μια προσωπικότητα που συνετέλεσε ουσιαστικά στην ευρωπαϊκή συνεργασία και ενότητα. Ένα διεθνές βραβείο ευρωπαϊκής ιστορίας, που φέρει το όνομα του Εγκινάρδου -του πρώτου δηλαδή ιστορικού που έγραψε για τον Καρλομάγνο- απονέμεται από το 1999, στην πόλη του Σέλιγκενστατ. Ένα άγαλμα του Καρλομάγνου, βρίσκεται μπροστά από την Παναγία των Παρισίων, το μόνο που δεν έλιωσαν οι Γερμανοί, κατά τη διάρκεια της κατοχής, για να χρησιμοποιήσουν το μέταλλό του. Ο Καρλομάγνος ήταν και δικός τους ήρωας. Μια μεραρχία των SS πήρε το όνομά του για να περιλάβει τους Γάλλους που υπηρετούσαν ήδη τα στρατεύματα κατοχής. Στις 28 Ιανουαρίου, ημέρα της εορτής του αγίου Καρλομάγνου, προστάτη των μαθητών, υπάρχει ακόμα η συνήθεια να συναντιούνται στη Γαλλία οι παλιοί βραβευθέντες του Γενικού Διαγωνισμού. Η δημιουργία ενός μουσείου της Ευρώπης, στις Βρυξέλλες, του οποίου τα εκθέματα θα ξεκινούσαν από τον Καρλομάγνο, προκαλεί σοβαρές αντιδράσεις σε όσους Ευρωπαίους θεωρούν ότι η ιστορία τους δεν ξεκινά με το Καρλομάγνο, και ανάμεσά τους δεν είναι μόνο οι Έλληνες.

As διακρίνουμε δύο διαφορετικά πρόσωπα πίσω από το όνομα του Καρλομάγνου. Το ιστορικό και το θρυλικό.

Το ιστορικό πρόσωπο

Βασιλιάς των Φράγκων, χρισμένος από το 755, υπέταξε την Ακουιτανία και τη Βαυαρία (788). Παρενέβη στην Ιταλία, με πρόσκληση του Πάπα, όπου κατέλυσε το λομβαρδικό βασίλειο (774) και επιστρέφοντας ξεκίνησε τον μακρόχρονο σαξονικό του πόλεμο (774-797), που ολοκληρώνεται με τον βίαιο εκχριστιανισμό των Σαξόνων. Αποτυγχάνει στην ισπανική του επέλαση και κάνει την οπισθοφυλακή του στο Ρονσεβό των Πυρηνναίων (778). Αμυνόμενος, νικά τους Αβάρους στην απειλούμενη Βαυαρία το 796. Δομεί την εξουσία του με τη διαμόρφωση μιας ισχυρής διοικητικής ελίτ (κόμπτες και αυθεντικοί απεσταλμένοι), ανακηρύσσει την πόλη του Ααχεν πρωτεύουσα, ελέγχει τη φραγκική εκκλησία για να εξασφαλίσει την ενότητα του βασιλείου και θεωρεί τον Πάπα πνευματικό του υπρέτη.

Ο πάπας Λέοντας ο Γ' τον καλεί στη Ρώμη, για να τον βοηθήσει στις κομματικές του διαφορές με τις ρωμαϊκές οικογένειες και υποχρεώνεται να τον ανακηρύξει αυτοκράτορα των Ρωμαίων (25 Δεκεμβρίου 800). Οι Έλληνες αντιδρούν στην Κωνσταντινούπολη, αλλά προσαρμόζονται το 812. Είχε τη φιλοδοξία (αλλά η ιδέα ήταν παλιότερη) να ενώσει τη χριστιανική Δύση σε μια επίγεια χριστιανική πολιτεία κατά το πρότυπο της ουράνιας που είχε συλλάβει ο ιερός Αυγουστίνος, και πήρε στα σοβαρά τη φιλοδοξία του, προσπαθώντας να την υπηρετήσει πολιτικά και θεωρητικά, δημιουργώντας

◀ *Σκήπτρο του Καρόλου Ε' με αγαλματίδιο του Καρλομάγνου, 1365, Λούβρο. Ο βασιλιάς της Γαλλίας, Κάρολος ο Ε', πρόσθεσε στα διακριτικά (regalia) της βασιλείας αυτό το σκήπτρο, μια περίοδο κατά την οποία ο θεομός της δοκιμαζόταν από δυναστικές αμφισβητήσεις και ο βασιλιάς είχε ανάγκη τη διεκδίκηση της κληρονομιάς του Φράγκου αυτοκράτορα.*

Ιστορία και Θρύλος

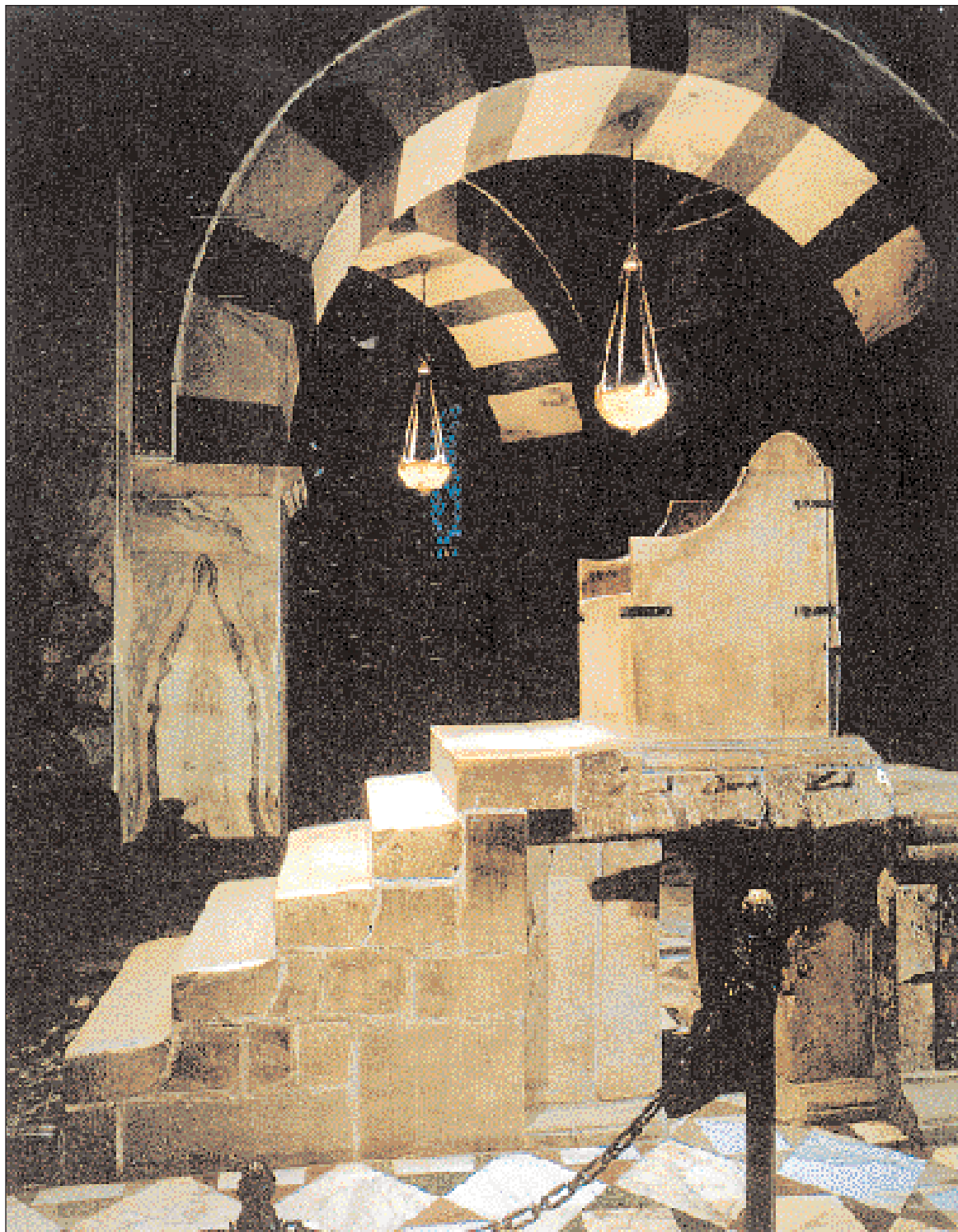
έναν κύκλο λογίων, που θα εξασφάλιζε τη διανοητική συνοχή του πολιτικού οικοδομήματος. Παρέμενε όμως δέσμιος στη φραγκική πολιτειακή αντίληψη που θεωρούσε τα βασίλεια προσωπική περιουσία του ηγεμόνα, αντίληψη που τον οδήγησε στη διανομή τους (Divisio regnorum, 806).

Ο απολογισμός των ιστορικών

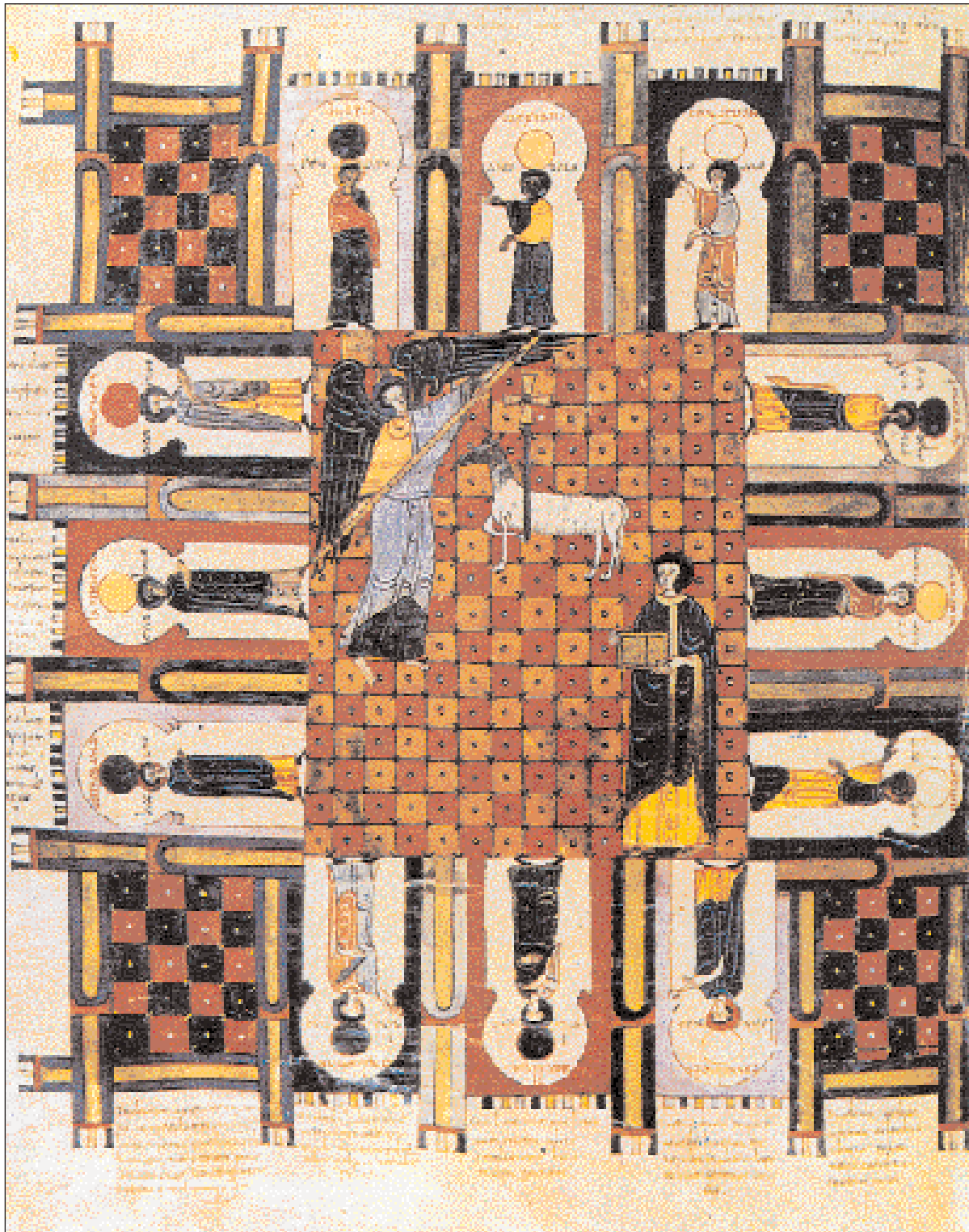
Οι νεώτεροι και σύγχρονοι ιστορικοί απέδωσαν το έργο του με πολλές αποχρώσεις. Ξεχώρισαν τον κατακτητή από τον οργανωτή. Στην πρώτη απ' αυτές τις ιδιότητες, αποδίδεται η σταδιακή διαμόρφωση της Γερμανίας (με την κατάκτηση της Σαξονίας, της Βαυαρίας και της Θουριγγίας), από τα τέλη του Η' αιώνα. Η σημερινή δε Γαλλία άρχισε να αποκτά την ενότητά της, με την ένταξη από τον Κάρολο, στο βασίλειό του, εδαφικών επικρατειών που η προηγούμενη φραγκική δυναστεία, είχε αποτύχει να εντάξει. Το έργο όμως του οργανωτή, που ακολούθησε το έργο του κατακτητή, ολοκληρώθηκε πραγματικά; Όχι, μεσοπρόθεσμα τουλάχιστον. Η αναζητούμενη χριστιανική ενότητα της Δύσης παρέμεινε επιφανειακή και υπονομευμένη από τις περιφερειακές διαφορές. Μετά τον Θ' αιώνα, η αυτοκρατορία του διαλύεται, ενώ δυο γενιές μετά τον θάνατό του, τα θεσμικά του δημιουργήματα έχουν καταρρεύσει, όπως και οι νομοματικές και μετρολογικές του ενοποιήσεις.

Ενοποιητικά σχήματα θα ξαναδούμε ίσως μόνο τον ΙΗ' αιώνα, την εποχή του διαφωτισμού και μετά το 1954 με την Κοινή Αγορά. Ο ίδιος άλλωστε ήταν πιο ρεαλιστής απ' όσο τον παρουσίαζαν ορισμένα στερεότυπα. Ακόμα και στο απόγειο της εξουσίας του, δεν αποτόλμισε να ενοποιήσει το δικαίωμα των επιμέρους περιοχών της αυτοκρατορίας του. Ούτε καν να ενοποιήσει το δικαίωμα των Φράγκων, που διακρινόταν σ' αυτό των Παρόχθιων και των Σάλιων. Ο «χριστιανικός λαός» του εξακολούθησε να απαρτίζεται από Αυστράσιους, Ακυιτανούς, Ιταλούς, Αλαμανούς, Βαυαρούς κ.ά.

Ζήτησε να ενοποιήσει τους υπηκόους του, και να δώσει έτσι μια πολιτική συνοχή στο κράτος του, ανατρέχοντας στον προσωπικό όρκο πίστης που όφειλαν στον αυτοκράτορα οι σημαίνοντες υπήκοοι. Το αποτέλεσμα δεν ήταν το αναμενόμενο: κατάργησε τη ρωμαϊκή έννοια του κράτους, που ωστόσο φιλοδοξούσε να εφαρμόσει. Μετέτρεψε το καθήκον υπηρεσίας σε ιδιωτικό δεσμό

▲ Ο θρόνος του Καρλομάγνου στο βασιλικό παρεκκλήσι του Ααχεν. Ανακαλύφθηκε έπειτα από ανασκαφή τον 10ο αιώνα, όταν το πρόσωπο του αυτοκράτορα χρησιμοποιήθηκε ως ιδρυτικός μύθος της Αγίας Ρωμαϊκής Γερμανικής Αυτοκρατορίας.

▲ Η Νέα Ιερουσαλήμ, ή η ονράνια πολιεία. Αυτή η τελευταία και κατά το γνωστό θεωρητικό σχήμα τον ιερού Ανγούστίνου «Πολιεία τον Θεού», αποτέλεσε ένα ονκετικό ιδεολογικό δόγμα για την ελίτ της εξουσίας τον Καρλομάγνον. Το τειράγωνο συμβολίζει τελειότητα, οι δώδεκα απόστολοι πολλαπλασιάζουν τους ιερούς αριθμούς 3 και 4, ενώ αντιπροσώπων σε πολύτιμους λίθους: Ιαοπισ, Ζαφείρι, Σμαράγδι κ.α. (Φωτ.: U. Eco, «Η Αποκάλυψη τον Ιωάννη», Θεσσαλονίκη, 1989).

με τον ηγεμόνα, ευνοώντας τον φεουδοβασαλικό σύστημα, ενισχύοντας τη σημασία των δικτύων προσωπικών σχέσεων στην εξουσία, σχέσεων που έως τότε περιορίζονταν στις ιδιωτικές μόνο συναλλαγές. Απομακρύνθηκε από τη ρωμαϊκή έννοια της εξουσίας -όπως την καταλάβαινε κάποτε ο αυτοκράτορας και η Σύγκλητος- μετατοπίζοντάς την από το δημόσιο στο δικαίο των συναλλαγών. Οι Ευρωπαίοι βασιλείς θα αργήσουν πολύ να απομακρυνθούν από αυτή την αντίληψη. Βραχυπρόθεσμα αυτό είχε ενισχύσει την εξουσία του, μακροπρόθεσμα η ιδιωτική σχέση που ανταμειβόταν με μια εμπράγματη αμοιβή, το φέουδο, θα γίνει κληρονομική και περιουσιακή και θα ξεφεύγει από τη δημόσια εξουσία.

Μια γενιά μετά τον θάνατό του, η αυτοκρατορία δεν είναι παρά ένας τίτλος. Ο ίδιος ο αδύναμος πάπας, ο Λέων ο Γ', κατάφερε να καταστήσει την παπισύνη απαραίτητο πολιτειακό παράγοντα για την ανακήρυξη του αυτοκράτορα. Ο θεσμός της Αγίας Ρωμαϊκής Γερμανικής Αυτοκρατορίας (θα ιδρυθεί το 962) δεν θα καταφέρει να ξεφύγει απ' αυτήν την ηγεμονία παρά μόνο τον ΙΔ' αιώνα. Οσο για την περίφημη «Αναγέννησή» του, πρέπει να την προσεγγίσουμε με πολλή προσοχή. Μια τέτοια λέξη προϋποθέτει ότι η σχέση με τον αρχαίο κόσμο,

▲ Ο «Άγιος Γρηγόριος και οι γραφείς του», ελεφαντινόδοτο, ύστερος 9ος αι. Το άγιο πνεύμα υπαγορεύει το ρωμαϊκό τυπικό στον Πάπα, ενώ ένας γραφέας προσπαθεί να κρυφακούσει. Οι βυζαντινές επιρροές είναι εμφανείς και δεν εμποδίζουν μια ρεαλιστική αναπαράσταση. (Βιέννη, Kunsthistorisches Museum).

Ο Καρλομάγνος ίσως δεν «έκανε» την Ευρώπη, σίγουρα όμως αυτή είχε ανάγκη το θρύλο του

► Τα «Μεγάλα Χρονικά της Γαλλίας», 14ου αι. Σύνολο ιστορικών έργων, που συντάχθηκαν μεταξύ του 13ου και του 15ου αι. στο αβαείο του Αγίου Διονυσίου και μεταφράστηκαν και στα γαλλικά. Εξισορροπών την ιστορία της βασιλείας από τη μυθική τρωική της καταγωγή και εντάσσουν τον Καρλομάγνο στη δυναστική της ιστορία. Εδώ σε γαλλική μετάφραση, η «τρωική καταγωγή των φράγκων βασιλέων» (Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη).

είχε καθεί, ότι οι ευαισθησίες, οι καλλιτεχνικές εκφράσεις της αρχαιότητας, είχαν εγκαταλειφθεί ή ξεχαστεί. Συνέβαινε αυτό, όταν βασιλευσε ο Καρλομάγνος; Είχε ξεχαστεί η αρχαιότητα μεταξύ των μεγάλων «βαρβαρικών» μετακινήσεων και την άνοδό του στο θρόνο;

Τίποτα δεν επιτρέπει σήμερα να το δεχθούμε. Η πολιτική σκέψη εξακολουθούσε να τροφοδοτείται από τη Βίβλο και τον Αριστοτέλη, το Βυζάντιο και την αρχαία Ρώμη. Η φιλολογία ανθούσε στην Ιταλία, την Ιρλανδία και την Αγγλία και απλώς επέστρεψε στη φραγκική Γαλιτία. Η «καρολίγγεια αναγέννηση» ήταν ένα επεισόδιο, δυναμικό έστω, σε μια μακρά διαδικασία πολιτισμού. Επιπλέον, αν και ο πραγματικός του στόχος ήταν η διαμόρφωση μιας ελίτ λαϊκών, ικανής να κυβερνήσει με άλλα μέσα από τη φυσική της δύναμη, οι μόνοι που εξακολούθησαν να παραμένουν μορφωμένοι ήταν οι κληρικοί. Η αναμόρφωση της πολιτικής κοινωνίας που είχε οραματιστεί δεν κατάφερε να ξεπεράσει τα ταξικά όρια της τελευταίας, με την τάξη των κληρικών να επικρατεί εντέλει.

Στον «θετικό απολογισμό» του έργου του μπορεί να περιληφθεί η αντικατάσταση του ρωμαϊκού θεσμού της πολιτείας με αυτόν της κομψότητας που θα μετατραπεί γρήγορα σε αυτόνομη διοικητική περιφέρεια - με τη βοήθεια των φεουδαρχών- διατηρώντας όμως τον πολιτικό δομικό της ρόλο. Είναι και ο μακρινός πρόγονος της σημερινής νομαρχίας. Στον ενεργητικό του απολογισμό συγκαταλέγεται και η οργάνωση της δικαστικής ιεραρχίας, με το δικαίωμα έφεσης στα ανώτερα δικαστήρια. Στο ενεργητικό του επίσης, από την άποψη της ενότητας της δυτικής Εκκλησίας, η θεολογική του παρέμβαση στην καταδίκη της αίρεσης που ήθελε τον Χριστό υιοθετημένο και όχι φυσικό υιό του Κυρίου και η δογματική του θέση υπέρ του filioque. Στον ίδιο κατάλογο, αυτόν της εκκλησιαστικής ενότητας, την τόσο σημαντική για τη Δύση, του αναγνωρίζεται η διόρθωση των εκκλησιαστικών κειμένων και η ένταξη γαλλικανικών τυ-

▲ «Λειψανοθήκη» (1348) από το Θησαυρό του καθεδρικού ναού του Ααχεν. Εγινε με παραγγελία του Γερμανού αυτοκράτορα Καρόλου Δ΄ για να περιλάβει το κρανίο του Καρλομάγνου. Αυτή την εποχή η αυτοκρατορία περιορίζεται στα γερμανικά της όρια και ο αυτοκράτορας θέλει να αποκλείσει τη Ρώμη από οποιαδήποτε ανάμειξη στη διαδικασία της στέψης.

ου επικράτησε. Με τον Καρλομάγνο, τέλος, παφές με την ελληνική ανατολή επιταχύνονται. Η τελευταία κερδίζει πολλά με τη μεταφορά του.

Πρόσωπο του Θρύλου

αρέλαβε γρήγορα ο θρύλος, αξιοποιώντας τις έννοιες οι συλλογικές συνειδήσεις. Το ίδιο το όνομα, το οποίο έμεινε το πρόσωπο στην ιστορία, ξεκινάει από το κεντρικό πρόβλημα της λατινικής γλώσσας: Vita et Imperium. Αν το κόμμα μπει μετά τη λέξη Karoli, τότε μπει μετά το Magni, τότε το όνομά του είναι ο θρύλος του Καρλομάγνου. Ο θρύλος ευνόησε περισσότερο, παρά την προσπάθεια του οργανισμού όπως το Τραγούδι του Ρολάνδου, και ο κύκλος, που έτερψαν την ανερχόμενη φερόν την θρυλική εικόνα του νικητή και μάχων Αράβων, ενώ ο Κάρολος είχε κυρίως πολεμήσει και δεν είχε πάει ποτέ στην Ανατολή. Τα έργα σκοπεύουν και τα πρόσωπα που τον περιγράφουν: τον πιστό ανιψιό Ρολάνδο, τον επίσκοπο-παιδί προδότη Γκανελόν. Τα θέματά τους επιβιώνουν στις φιγούρες του κουκλοθεατρου, αφού προηγήθηκαν όλη την ευρωπαϊκή λογοτεχνία (Hildegard von Bingen, Der Grosse, Karlamagnus Saga, Rotta di Capri, Orlando furioso, Cabrer Joglar, κ.λπ.).

Η νέα, γερμανική αυτή τη φορά, αυτοκρατορία θα αποτελέσει έναν από τους ιδρυτικούς 1000 αναζητούνται τα λείψανά του. Η αγιοκρατία (1165), αφού αυτό θα υποβίβαζε κάπως την αυτοκρατορία της Ρώμης. Η γαλλική δυναστεία θα αναζητήσει μια νομιμοποίηση στην ιστορία του, στην ιστοριογραφία της πρόγραμμα (Grandes Chroniques) και άρα στην κληρονομία της. Το έργο των θεωριών, που ήταν για αυτήν το αβαείο του κεντρικού, θα αναλάβει να επινοήσει οράματα ο θρύλος που τον συνέδεαν με τη δυναστεία. Η γαλλική κουλτούρα, που συνήθως ακολουθεί αυτών των αρχόντων, θα τον τοποθετήσει στο πάνθεον των μεγάλων «βασιλέων» (Δαυίδ, Αλέξανδρος, Καίσαρας) και θα πάρει άρα μια ανάλογη θέση στα τραπουλόχαρτα, σαν ρήγας. Θα θεωρηθεί ο πατέρας του δυτικού εκπαιδευτικού συστήματος, και άρα ο προστάτης των μαθητών, από τη στιγμή που το Πανεπιστήμιο (12^{ος} αι.) θα τον θεωρήσει μακρινό ιδρυτή του, αφού «αυτός μετέφερε τη σοφία από τη Ρώμη (αυτή την είχε πάρει από την Αθήνα) στο Παρίσι. Στο αποκορύφωμα της απολυταρχίας, ο Λουδοβίκος ο ΙΔ΄, στηριγμένος μάλιστα σε σοβαρές ιστορικές έρευνες θα δικαιολογήσει, στο όνομα του μεγάλου αυτοκράτορα, τη βασιλική απολυταρχία. Ο Ναπολέοντας θα δεχθεί να χρησιμοποιήσει σύμβολά του κατά τη στέψη του. Τέλος, θα είναι το σύμβολο του πατριωτισμού, ακόμα και του γαλλικού, περιέργως μεν αλλά κατά εξηγήσιμο τρόπο, στους πολέμους του δέκατου ενάτου αιώνα.

Προφανώς, έως σήμερα έχουμε να κάνουμε με ένα σύμβολο που έχει σχηματιστεί με την επανάληψη στερεοτυπικών εικόνων που τροφοδοτούν την ανάγκη μιας ενοποιητικής ή νομιμοποιητικής ιδεολογίας. Ο Καρλομάγνος δεν «έκανε» την Ευρώπη, σίγουρα όμως είχε ανάγκη τον θρύλο του. ❧

Σημείωση «Επτά Ημερών»: Για την ολοκλήρωση του αφιερώματος πολύτιμη ήταν η συμβολή του κ. Ευάγγελου Χρυσού. Τον ευχαριστούμε θερμά.